

Djelovanje poglavarstva grada Varaždina u ratnim godinama 1914. i 1915.

Tema ovog članka je djelovanje poglavarstva grada Varaždina u vrijeme Prvog svjetskog rata. Članak obuhvaća razdoblje neposredno pred rat, početak rata te razdoblje do završetka ratnih operacija na balkanskom bojištu krajem 1915. U članku se istražuje kako se ustroj i rad poglavarstva prilagođavao ratnim okolnostima te koje je mjere poglavarstvo provodilo kako bi osiguralo snabdijevanje građana osnovnim potrepštinama i higijensko-zdravstvene uvjete života u gradu.

Uvod

Djelovanje gradske uprave slobodnog i kraljevskog grada Varaždina istraživalo je više autora, ali je njihov interes uglavnom usmjeren prema razdoblju od 13. do 18. stoljeća. Srednjovjekovno razdoblje obradio je Zlatko Tanodi u članku *Uprava grada Varaždina u srednjem vijeku*,¹ dok je cjelovit prikaz razvoja gradske uprave od 15. do kraja 18. stoljeća dao Zlatko Herkov u članku *Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća*.² Uz navedena dva rada postoji veći broj knjiga, zbornika radova, monografija i znanstvenih članka u kojima se, uz druge teme, obrađuje funkcioniranje gradske uprave u srednjem i u ranom novom vijeku. Posljednja dva stoljeća slabo su istražena i pojavljuju se tek usput u monografijama o pojedincima, institucijama ili u člancima koji obrađuju neki od aspekata gospodarskog, političkog ili kulturnog života grada. Rudolf Horvat u svojoj knjizi *Povijest grada Varaždina* daje važne informacije o promjenama u gradskoj upravi kroz stoljeća, ali njegova knjiga završava s početkom Prvog svjetskog rata.³ Članak Spomenke Težak *Varaždinska gradska vlast u 20. stoljeću* prvi je prikaz razvoja gradske vlasti tijekom posljednjih sto godina.⁴

Članak je rezultat rada na dosad neobjavljenoj arhivskoj građi, Zapisnicima sjednica gradskog zastupstva za godine 1895., 1912.–1914. i 1915.–1916. te redovnim spisima Poglavarstva grada Varaždina za godine 1914. i 1915. Uz arhivsku građu Državnog arhiva u Varaždinu korišteni su zakoni i naredbe objavljeni u *Sbornicima zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju* za 1895., 1912., 1914. i 1915. godinu te lokalne novine koje pokrivaju istraživano razdoblje, *Varaždinski viestnik*, *Naše pravice*

¹ Zlatko TANODI, „Uprava grada Varaždina u srednjem vijeku“, *Život* 5 - 6, Zagreb, 1940., 250 - 265.

² Zlatko HERKOV, Organizacija uprave grada Varaždina i njezin djelokrug od 15. do 18. stoljeća, u: *Varaždinski zbornik 1181.–1981.*, Varaždin, 1983., 218 – 232.

³ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i Grad Varaždin, Varaždin, 1993.

⁴ Spomenka TEŽAK, „Varaždinska gradska vlast u 20. stoljeću“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.–2009.* (urednik Miroslav ŠICEL, Slobodan KAŠTELA), Zagreb - Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009., 159 – 168.

i *Hrvatsko pravo*. U članku je, zbog opširnosti teme i opsežne arhivske građe, obrađen samo onaj dio aktivnosti poglavarstva koji je povezan s ratnim zbivanjima te je utjecao na djelovanje poglavarstva.

Ustroj gradske uprave

Gradska uprava pred Prvi svjetski rat bila je uređena prema *Zakonu od 21. lipnja 1895. godine ob ustroju gradskih općinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Prema *Zakonu* poslove gradske općine obavlja gradsko zastupstvo, gradsko poglavarstvo i načelnik, koji je na čelu poglavarstva, saziva i predsjedava sjednicama zastupstva. Načelnika bira zastupstvo iz redova izabраних zastupnika između više kandidata. Uz načelnika gradsko poglavarstvo čine *perovodno*, stručno i pomoćno osoblje. Član poglavarstva je i gradski kapetan kojeg imenuje ban. *Zakon* određuje djelokrug gradskog poglavarstva koji obuhvaća unutarnje općinske poslove i poslove javne uprave. Unutarnjim općinskim poslovima, koji su autonomni gradskoj općini, upravlja poglavarstvo pod kontrolom gradskog zastupstva. Oni su popisani u § 89. *Zakona* i obahvaćaju poslove od pripreme izbora za gradsko zastupstvo, imenovanja činovnika, upravljanja gradskom imovinom, nadgledanja gradskih zaklada, brige za siromašne do održavanja i čišćenja ulica i gradske rasvjete. *Zakonom* je Zemaljskoj vladi omogućen nadzor nad autonomnim i javnim poslovima gradske općine preko institucije velikog župana kojeg imenuje kralj na prijedlog bana. Od 1910. do 1918. dužnost velikog župana obnašao je Stjepan pl. Belošević. Za javne poslove imenuju se upravni odbor u koji se, uz velikog župana, načelnika i gradskih zastupnika, imenuju i ravnatelji te činovnici vladinih ureda na području gradske općine. Vrhovni nadzor nad odlukama cijele gradske uprave ima Zemaljska vlada, a posebno u nadzoru financija i proračuna (§§ 122.–125).⁵

Zakon je obavezao gradsku općinu na donošenje statuta (§ 8.). *Statut slobodnog i kraljevskog grada Varaždina ob unutarnjem uređenju gradske uprave po zakonu od 21. lipnja 1895.* koji je odobrila Zemaljska vlada 7. srpnja 1896., te uređuje gradsku upravu prema *Zakonu od 21. lipnja 1895.* i konkretizira pojedine njegove odredbe na koje se često i poziva. Dodatak *Statutu* je *Razredba posala kod gradskog poglavarstva u Varaždinu* kojim je utvrđen ustroj poglavarstva. Poglavarstvo se sastoji od šest referada, gospodarske, pravno-političke, redarstvene, građevne, zdravstvene i sirotinjsko-skrbničke, koje imaju određen djelokrug poslova. *Statut* je nekoliko puta izmijenjen i dopunjen u nekim paragrafima, a 1905. donijeta je nova *Plačevna šema* za činovnike i namještenike prema kojoj bi poglavarstvo imalo 39 zaposlenika.⁶

Gradsko poglavarstvo pred početak rata

Početkom 1914. završeno je višegodišnje razdoblje sukoba između dviju političkih opcija u gradskom zastupstvu, članova i simpatizera Hrvatsko-srpske koalicije (koaliraca) i pravaša. U ožujku 1914. provedeni su izbori za gradsko zastupstvo na kojima su većinu dobili pristaše koalirca dr. Pere Magdića. Na Konstituirajućoj sjednici gradskog zastupstva Magdić je izabran za načelnika. U nastupnom govoru Magdić je najavio traženje novih izvora dohotka za grad, osnivanje gradske štedionice i unapređenje školstva *kako bi se djeci osigurao dostojan prosvjetni hram*. Traži suradnju svih za-

⁵ Zakon od 21. lipnja 1895. godine ob ustroju gradskih općinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji (dalje: Zakon od 21. lipnja 1895.), *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavonije* (dalje: *Sbornik zakona*), Tisak kraljevskih zemaljskih tiskara, Zagreb, 1896., 219.–250.

⁶ *Statut slobodnog i kraljevskog grada Varaždina ob unutarnjem uređenju gradske uprave po zakonu od 21. lipnja 1895.*, (dalje: *Statut*) Tiskara Platzerova u Varaždinu, 1910., 26 – 59.

stupnika i činovnika gradske uprave, a od župana da gradskoj općini bude prijatelj.⁷ Obraćajući se Beloševiću, Magdić aludira na njegovu političku prošlost. Belošević, načelnik Varaždina od 1893. do 1895., pripadao je političkoj eliti koja se formirala u vrijeme Khuena Hedervaryja pa je u gradu bio obilježen kao pripadnik stare Khuenove politike i protivnik HSK. Prema *Zakonu od 21. lipnja 1895.* veliki župan ima značajne ovlasti u nadziranju rada načelnika i cijele gradske uprave koje će se još povećati imenovanjem Beloševića vladinim povjerenikom početkom rata.

Prvi posao poglavarstva pod Magdićevim vodstvom bio je izrada prijedloga proračuna za 1914. koji nije, prema zakonu, izrađen u jesen 1913. Prijedlog proračuna je pokazao da prihodi neće pokriti rashode te je manjak za njihovo pokriće iznosio 114.261 krunu. Zastupstvu je predloženo da se manjak pokrije općim nametom u iznosu od 30 % na čistu poreznu obvezu za 1913. godinu i 4 % najamnim filirom na propisanu kućnu najamninu.⁸ Gotovo 22 % rashoda odnosilo se na kamate i otplatu glavnica za zajmove koje je gradska uprava podigla uglavnom krajem 19. stoljeća za izgradnju vojarni, bolnice i drugih objekata. Početkom 1911. ukupni gradski dug iznosio je 2,161.252 kruna.⁹ U vremenu koje dolazi saniranje gubitaka u gradskom proračunu povećanim poreskim opterećenjem bit će dodatni teret za građane.

Do ljeta 1914. poglavarstvo se uglavnom bavilo redovnim poslovima, naplatom gradskih i državnih daća, podmirivanjem bolničkih troškova, proširenjem groblja, plaćanjem dostiglih anuiteta, rješavanjem različitih podnesaka građana i sastavljanjem različitih izvješća. Na vijest o atentatu u Sarajevu načelnik je 30. lipnja sazvao izvanrednu skupštinu zastupstva. Uz prigodni govor o žrtvama obavijestio je zastupnike da je na dan atentata dao izvjesiti crne barjake, otkazao sve zabave, koncerte i predstave. Predlaže duboku korotu, nošenje crnog vela na lijevoj ruci za zastupnike i činovništvo do dana sahrane. Sljedeći dan putem novina uputio je proglas građanstvu, obratio se žrtvama i njihovim obiteljima, dinastiji i caru. Poziva građane da izvjesite crne barjake na svojim kućama do dana pokopa žrtava.¹⁰ Istog je datuma dopis bana Skerleca kojim se određuje da se povodom smrti prijestolonasljednika i njegove supruge s obzirom na postojeću korotu do daljnje svi službeni spisi pečate crnim voskom, odnosno zatvaraju crnim naljepnicama.¹¹

Djelovanje poglavarstva u ratnim uvjetima

Poslovi koje obavlja poglavarstvo nakon atentata uobičajeni su, promjene nastaju nakon što je Srbija odbila austro-ugarski ultimatum. U noći s 25. na 26. srpnja određena je djelomična mobilizacija vojske i djelomičan poziv pučkog ustanka. U nedjelju, 26. srpnja, ujutro u gradu su pribijeni plakati crvene boje za mobilizaciju vojnih obveznika do 37 godina, a zeleni za poziv pučkih ustanika do 42 godine.¹²

Objavi rata 28. srpnja prethodilo je objavljivanje banove naredbe o *Iznimnim mjerama za slučaj rata* kojima ban u slučaju prijetnji ratom i za vrijeme rata dobiva izvanredne ovlasti. One imaju uporište u *Zakonskom članku br. LXIII o iznimnim mjerama u slučaju rata iz 1912. godine*. Za djelovanje poglavarstva važan je § 4. na temelju kojeg ban može za provedbu administrativnih zadataka imenovati vladine povjerenike podčinjene banu. Povjerenik je odgovoran za javni red i mir i provođenje mjera važnih za uspješno vođenje rata te postupa u skladu s naredbama vojnih zapovjednika. Na temelju takvih ovlasti povjerenici su nadređeni svim zemaljskim, gradskim i općin-

⁷ Državni arhiv u Varaždinu (dalje: DAVŽ), 2. Poglavarstvo grada Varaždina (dalje: PGV), zapisnici, 1912. - 1914.

⁸ DAVŽ, PGV, zapisnici, 1912.-1914.

⁹ R. HORVAT, n. dj. 493.

¹⁰ *Naše pravice* 2. 07. 1914. br. 27, 2-3.

¹¹ DAVŽ, 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin (dalje: GPV), redovni spisi, 7 757/1914.

¹² *Naše pravice*, 30. 07. 1914. br. 31, 4.

skim činovnicima i oružništvu kojima mogu davati izravne naloge. Prema § 5. ban može poništiti zaključke županijskih skupština ili općinskih i gradskih zastupstava ako su suprotni ratnim interesima.¹³ Na dan objave rata, 28. srpnja, ban je uputio brzojav velikom županu Beloševiću kojim ga obavještava o *Proglasu prijekog suda* koji odmah stupa na snagu. Belošević je brzojav prosljedio gradskom poglavarstvu u kojem se već titulira kao vladin povjerenik.¹⁴ Naredba bana je objavljena oglasom 28. srpnja 1914. u četiri sata poslije podne po svim ulicama uz bubanj te postavljanjem i dijeljenjem oglasa na javnim mjestima u svim dijelovima grada.¹⁵ *Naše pravice* su objavile oglas poglavarstva o uvođenju prijekog suda za *zločine buna, umorstva, razbojstva, paleža i javnog nasilja zlobnom odštetom tuđeg vlasništva*. Poglavarstvo poziva stanovništvo da se kloni takvih čina ili sudjelovanja u njima te se pokori svim naredbama poglavarstva jer će se svaki zločin naveden u proglašenju prijekog suda kazniti smrću.¹⁶

Novine su objavile suzdržan i emotivan proglas dr. Magdića građanima povodom objave rata, obraća se onima koji su pozvani u rat i njihovim obiteljima koje su prepuštene bijedi i nevolji. Poziva građane na solidarnost, na rodoljublje i *plemenštinu*, poziva posebno one imućne te poduzeća da novčanim doprinosima ublaže nevolju.¹⁷ Ban je izdao naredbu o radnom vremenu rakijašnica i *kavotočja* koje su otvorene od šest ujutro do šest navečer, a krčme od šest ujutro do osam sati navečer. Jedino kavanae mogu biti otvorene od šest ujutro do jedanaest sati navečer. Kućna vrata i vrata trgovina moraju biti zatvorena od osam navečer do 6 sati ujutro. Gostioničari moraju prijaviti goste istog dana kad su stigli, kućevlasnici svaku promjenu stanara.¹⁸ Na taj način život je na gradskim ulicama navečer zamro i gradom se kretala vojska i vojne ophodnje te pripadnici redarstvene straže koji su trebali nadzirati provođenje ovih mjera, čuvati red i mir, štititi imovinu i osobnu sigurnost građana. Momčad gradske redarstvene straže mobilizirana je već tijekom djelomične mobilizacije. Zbog toga je gradsko poglavarstvo 26. srpnja pozvalo članove građanske čete koji nisu mobilizirani, da se stave na raspolaganje poglavarstvu, odnosno gradskom kapetanu. Članovi građanske čete ipak nisu bili ni osposobljeni, a ni motivirani za tu službu, o čemu svjedoči Beloševićovo pismo od 19. rujna kojim prigovara poglavarstvu da članovi gradske čete ne obavljaju svoju dužnost, ne dolaze u službu i izgovaraju se svojim poslovima te je zbog toga u ovim ozbiljnim vremenima sigurnost građana i imovine ugrožena. Zahtijeva da gradski kapetan uz osam redarstvenika osposobi dvadeset dva nova koji će primati plaću iz proračuna županije pa zbog toga grad neće imati novih izdataka.¹⁹

Ubrzo nakon objave rata donijete su dvije uredbe o uredovanju poglavarstva i ponašanju činovnika u ratnim uvjetima. Prvu, o načinu ratnog uredovanja, poglavarstvu je uputio vladin povjerenik 1. kolovoza 1914. Svi spisi, molbe, izvješća, podnesci koji se odnose na rat, mobilizaciju, održavanje javnog reda i mira te aprovizaciju koji se podnose županiji, poglavarstvu ili redarstvu ili pak su namijenjeni međusobnoj komunikaciji trebaju imati i koncept i čistopis te moraju biti označeni crvenim slovom *R* koje se mora zabilježiti na prvoj stranici između službenog broja i datuma. Ti se spisi ne smiju pomiješati s ostalima i moraju se slati odvojeno u posebnoj omotnici. Na omotnici u sredini iznad adrese mora također stajati *R*. Takve spise treba odmah riješiti i posebno pohraniti. Sve spise označene slovom *R* treba poslati povjereniku (prilog 1).²⁰

¹³ Iznimne mjere za slučaj rata, *Sbornik zakona*, 1915., 142 – 143.

¹⁴ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 8687/1914.

¹⁵ Isto, 8 763/1914.

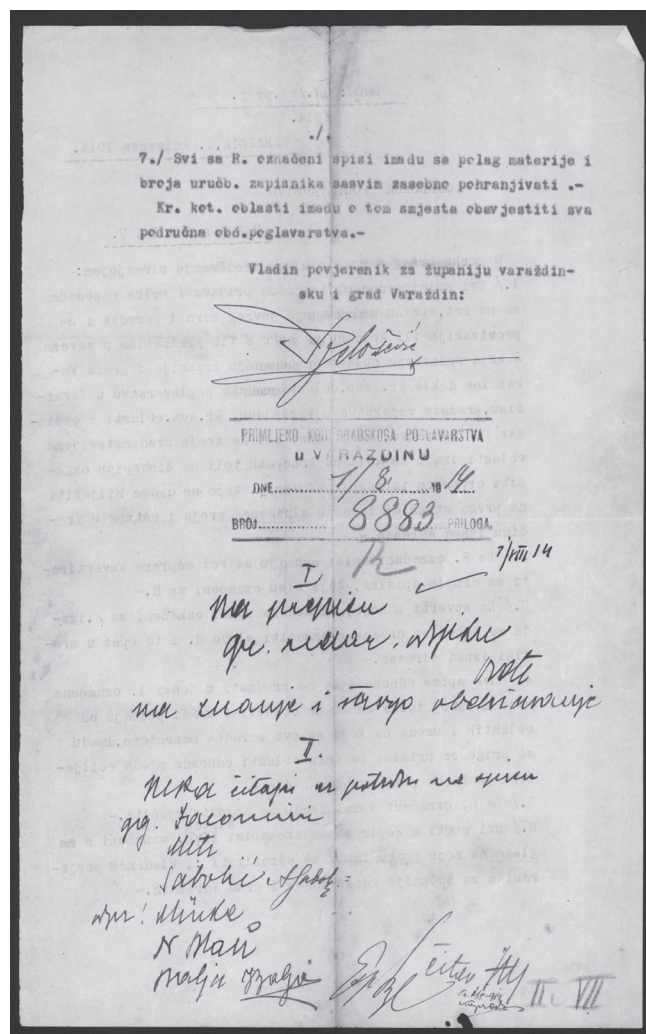
¹⁶ *Naše pravice* 30. 07. 1914., br. 31, 1 - 2.

¹⁷ Isto, 5.

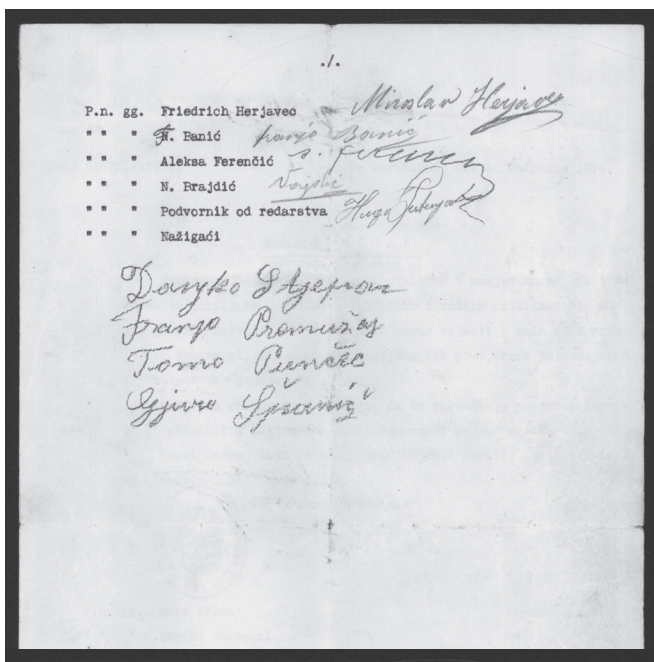
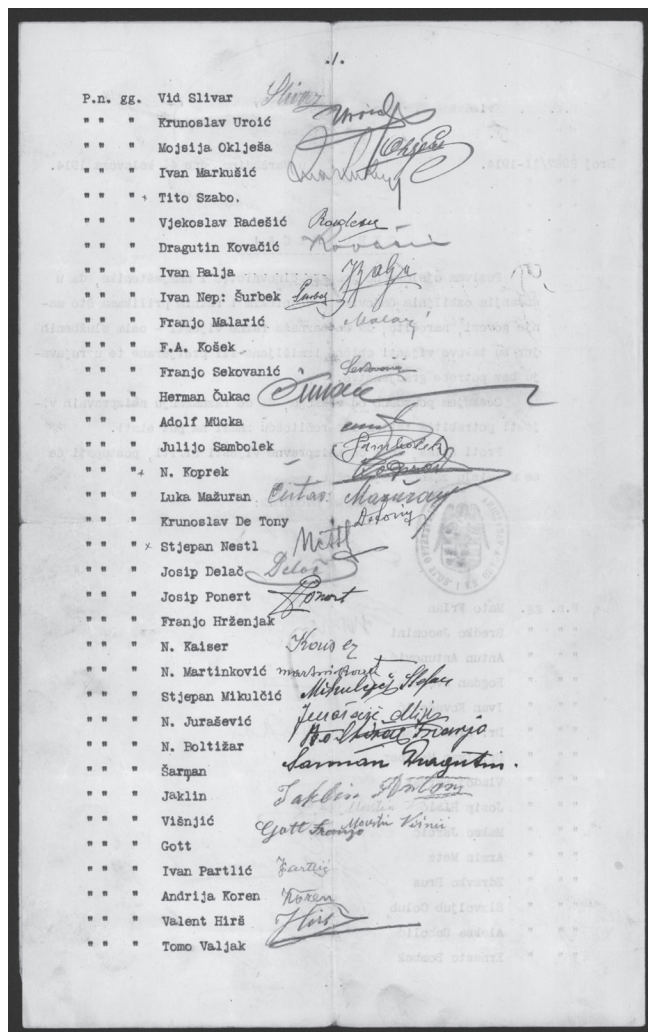
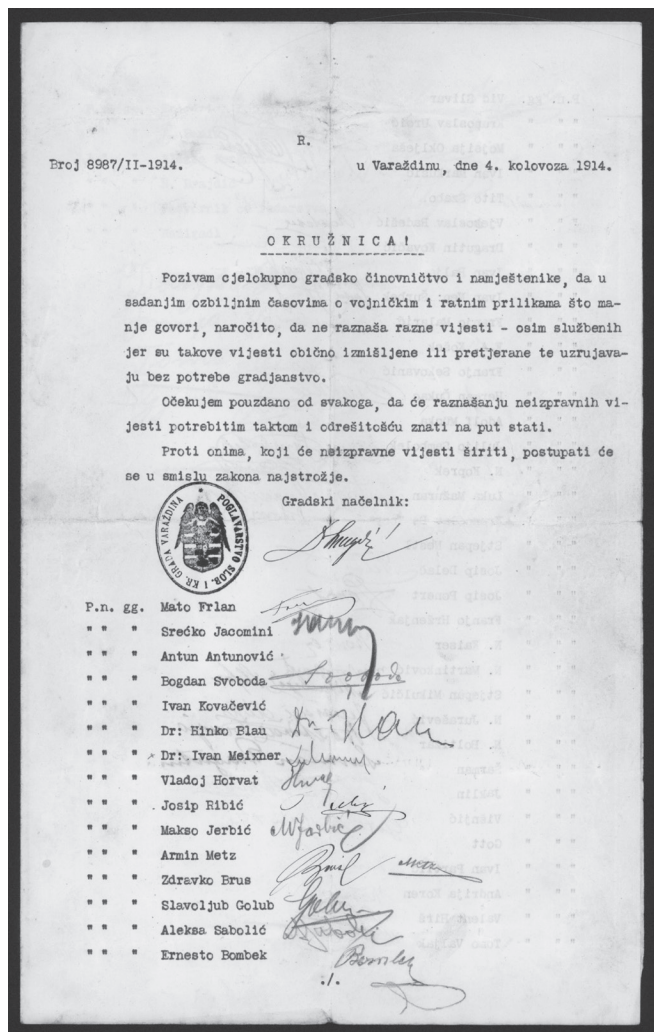
¹⁸ Isto, 5.

¹⁹ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 10 902/1914.

²⁰ Isto, 8 883/1914.

Drugu okružnicu uputio je Magdić činovnicima poglavarstva kojom poziva cjelokupno gradsko činovništvo i namještenike da u ozbiljnim vremenima o vojničkim i ratnim prilikama što manje govore, ne raznose druge vijesti osim službenih jer su druge obično izmišljene ili pretjerane te nepotrebno uzrujavaju građanstvo. Očekuje se od njih da spriječe njihovo širenje. Oni koji budu postupali suprotno okružnici, bit će najstrože kažnjeni (prilog 2).²¹

Prilog 2. Okružnica načelnika P. Magdića gradskim činovnicima i namještenicima s popisom činovnika i potpisima da su upoznati s tekstem. HR-DAVŽ-16. GPV, redovni spisi, 8 987/1915.

Interes Zemaljske vlade bio je funkcioniranje upravnih tijela i službi na svim razinama koje su obavljale brojne administrativne poslove povezane s ratom. Iz prepiske poglavarstva i Vlade u kolovozu 1914. vidljivo je da nije bilo jasno jesu li svi činovnici oprošteni vojnih dužnosti na temelju § 57. *Zakonskog članka XXX.: 1912. o obrambenoj sili*. Nedoumice je razjasnilo tumačenje vladinog Odjela za unutarnje poslove od 6. studenoga 1914. prema kojoj su javni činovnici oprošteni vojne službe samo poimenice.²²

Poglavarstvo je mobilizirane činovnike zamijenilo dnevničarima. Kako se mobilizacijom smanjio broj muškaraca osposobljenih za obavljanje činovničke službe, poglavarstvo je u veljači 1915. zaposlilo prvu ženu kao dnevničarku. Ella Madjerić upućuje načelniku molbu za povišicu dnevnice od 40 na 60 kruna. Navodi da je samostalna osoba koja mora plaćati stan i hranu, što je sve teže s obzirom na skupoću pa joj ništa ne ostaje za odjeću i obuću. Dnevnicu joj je povišena, ali samo na 50 kruna jer je, kako je u napomeni zapisao njezin pretpostavljeni, dotad njezin učinak bio prilično slab.²³ Od kolovoza 1915. u poglavarstvu je zaposlena dnevničarka Barbara Hrbut,²⁴ a u dopisu dnevničara, koji su dobili novčanu nagradu povodom božićnih blagdana, u prosincu 1915. spominje se i Jelka Bombek.²⁵ Jedan dio poslova u poglavarstvu obavljali su učitelji gradskih škola koji su bili angažirani na raznim poslovima u poglavarstvu, sastavljali su vojničke pozive i izvješća o potporama za mobilizirane, popisivali stoku i zemljišta te radili u gradskom uredu za prijepise.²⁶

Prvu ratnu sjednicu zastupstva sazvao je načelnik 18. kolovoza 1914. povodom 84. rođendana Franje Josipa I. Na sjednici je pročitana okružnica bana kojom traži da grad doprinese rođendanu kralja s 4 000 kruna. Iako je sjednica bila svečana, nisu se mogle izbjeći ratne teme. Podružnici Crvenog križa Varaždina uplatit će se iz blagajne 4 000 kruna za ranjenike, a načelnik može raspolagati s 3 000 kruna za eventualne potpore siromašnim obiteljima domaćih pričuvnika ako bi milodari koje poglavarstvo prikuplja bili nedovoljni. S obzirom na to da gradska općina nema raspoloživih sredstava jer se uslijed izvanrednih prilika prihodi stalno smanjuju, načelnik je predložio da se podigne 10 000 kruna od ostatka zajma namijenjenog za proširenje topničke vojarne. S obzirom na to da banke i štedionice zbog moratorija cijelu svotu ne mogu isplatiti, to će se učiniti kad moratorij prestane. Načelnik je na kraju upozorio zastupnike na ozbiljnost trenutka i spremnost na svaku žrtvu. U ova teška vremena treba ukloniti sumnjičenja i podmetanja te vođenje stranačke politike u zastupstvu. On osobno neće to činiti, radić će u korist kralja, domovine i grada Varaždina. Ponašat će se objektivno i pravedno prema svim sugrađanima i raditi na dobrobit grada.²⁷

U studenome 1914. poglavarstvo je sastavilo prijedlog proračuna za 1915. koji je usvojen na sjednici zastupstva 14. studenoga 1914. godine.

Tablica 1: Usporedba gradskog proračuna za 1914. i 1915.

Planirani prihodi u krunama	1914.	1915.	Planirane potrebe u krunama	1914.	1915.
redovni	608 809	614 312	redovne	691 318	715 474
izvanredni	6 150	5 600	izvanredne	37 902	44 201
ukupno	614 312	619 912	ukupno	729 220	759 677

²² Isto, 13 140/1914.

²³ Isto, 5 919/1915.

²⁴ Isto, 10 436/1915.

²⁵ Isto, 13 608/1915.

²⁶ Isto, 1915, bez služb. br.

²⁷ DAVŽ, PGV, zapisnici, 1912.–1914.

Usporedba proračuna za 1914. i 1915. pokazuje da su planirani prihodi u 1915. znatno povećani u odnosu na 1914., ali su povećani planirani rashodi za nepredvidljive troškove uslijed ratnog stanja, a najveći dio je namijenjen za dodatak na plaće od 10 % stalno namještenim gradskim činovnicima i namještenicima od siječnja do lipnja 1915. zbog velike skupoće (tablica 1). Manjak u gradskoj blagajni pokrit će se ponovnim povećanjem poreza na čistu obavezu za 1914. od 40 % i 4 % najamnim filirom na najamninu u 1914. godini. Načelnik je obrazložio povećanja poreza nepredviđenim izdacima i izvanrednim potrebama koje iziskuju daleko veće žrtve nego do tada. Smatra da je zadatak gradske uprave da uvažava teške prilike i udovolji patriotskoj i građanskoj dužnosti i traženjem novih dohodaka zadrži u gospodarstvu neku ravnotežu. Svaki građanin osjeća potrebu za izvanrednim izdacima, svaki je spreman na veće žrtve nego do tada i to treba pohvaliti. Magdić ističe da su glavni zadaci poglavarstva ispuniti mnoge vojničke zahtjeve, pokazati pažnju prema onima koji se žrtvuju za kralja i svoju domovinu i spriječiti pojavu kolere. Nada se miru sljedeće godine kako bi se posvetili cijeljenju dobivenih rana i uspostavili normalne prilike u svim granama javnog i privatnog života. Magdić je završio nadahnuo: „(...) u ovim teškim časovima ne klonite duhom kako bi mogli prebroditi ova kritična vremena i kako naša hrvatska otadžbina i mili naš grad Varaždin proviesti u krilo lijepšeg i trajnim mirom ovjenčane budućnosti“.²⁸

Iako prihodi nisu mogli pokriti rashode i pokriveni su novim poreskim opterećenjem sve siromašnijih građana, grad će se ponovo zaduživati kako bi upisao ratne zajmova koje je raspisalo zajedničko Hrvatsko-ugarsko ministarstvo financija za financiranja rata. Prvi zajam je raspisan u studenom 1914. u ukupnom iznosu od 100 000 kruna. Načelnik je zastupstvu predložio da se za tu namjenu podigne gotovina zaklada koje su pod upravom grada i nabave državne obveznice rentovnog zajma.²⁹ U svibnju 1915. raspisani je drugi, a u rujnu iste godine treći ratni zajam za koje je grad upisao po 50 000 kruna. Za treći ratni zajam u gradskoj blagajni i zakladama više nije bilo novca pa je načelnik predložio lombardski zajam koji se trebao ukupnim iznosom provesti kroz *Zakladu Juraj Haulik za uboge grada Varaždina*.³⁰

Mobilizacija

Varaždin je kao *popunidbeni* kotar imao stalno povjerenstvo za novačenje i stalno domobransko *popunidbeno* zapovjedništvo koje je bilo podređeno *popunidbenom* zapovjedništvu 25. pješačke pukovnije u Zagrebu.³¹ Pravno-politička referada gradska poglavarstva obavljala je i vojne poslove kao što je novačenje, otpust iz vojske, vođenje popisa svih vojnih obveznika na području općine, izdavanje ženidbenih dozvola za vojnike, vodila popise konja i zaprega za vojne svrhe, brinula se za ukonačavanje i opskrbu vojske.³² Za poslove je bio odgovoran vojni izvjestitelj. Poglavarstvo je proglašenjem mobilizacije bilo zaduženo mobiliziranim osobama uručiti vojne pozive. Neki od mobiliziranih ne nalaze se u Varaždinu, zbog toga Magdić upućuje pozive upravama mjesta u kojima bi se prema prijavi boravišta morali nalaziti. Tako su na primjer Bogumila Lehpamera tražili prema boravišnoj prijavi u Beču, ali se iz Beča vratio poziv i dostavnica bez Lehpamerovog potpisa, što znači da mu poziv nije mogao biti uručen.³³ Neki vojni obveznici nisu dostavili podatke o boravištu pa je gradsko poglavarstvo zaduženo da pronađe njihove adrese. Osobe koje nisu pro-

²⁸ Isto, 1912.–1914.

²⁹ Isto, 1912.–1914.

³⁰ Isto, 1915.–1916.

³¹ Milan POJIC, „Ustroj austro-ugarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.–1914.“, Arhivski vijesnik, god. 43 (2000), 163.

³² Statut, 43.

³³ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 8 619/1914.

nađene na adresi boravišta i nije im se moglo utvrditi boravište proglašeni su vojnim bjeguncima i trebalo ih je prisilno privesti. Magdić tako 10. kolovoza 1914. upućuje dopis gradskom poglavarstvu u Trstu o vojnom bjeguncu Franji Viktoru Stjepanu Čusu. Potraga za njim je bezuspješna jer je posve zametnuo trag. S obzirom na to da je konobar, postoji mogućnost da je zaposlen na brodu ili u krčmi. Kako se proglašenjem mobilizacije nije pojavio u svojoj jedinici, za njim je raspisana potjernica. Poglavarstvo Trsta moli se da ga po oružništvu ili redarstvu potraže.³⁴ Dopis se vratio sa žigovima mjesta u kojima je Čus tražen s više datuma u listopadu i studenom, što navodi na zaključak da je potraga bila neuspješna.

Poglavarstvo je bilo obavezno napraviti popis osoba koje su zadužene za prijevoz u vojnim jedinicama konjskom zapregom ili *motornim kolima* i *motornim biciklima* te, prema zahtjevu vojnih vlasti, osigurati pučko-ustaške radnike, vojnički neizvježbane i one koji spadaju pod ukaz § 4. *Zakonskog članka LXVIII.* iz godine 1912. koji su obavljali različite administrativne, obrtničke i pomoćne poslove u vojarnama, zapovjedništvima te kao osobe bez oružja u vojnim jedinicama. Prema naredbi 25. pučko-ustaškog zapovjedništva u Zagrebu od 26. srpnja 1914. poglavarstvo je 30. srpnja sastavilo pozive i pozvalo dobrovoljce koji su spremni da vlastitim automobilom ili *motornim koturom* budu na raspolaganju za vrijeme mobilizacije uz naknadu.³⁵ Na dan objave rata poglavarstvo je na zahtjev vojne uprave pozvalo 22 pučko-ustaška radnika bez oružja, pod prijetnjom prisilnog privođenja i stroge kazne, koji će se odvesti u Zagreb i staviti na raspolaganje vojnoj upravi.³⁶ Pučko-ustaška služba se obavljala u građanskom odijelu, za što je bila predviđena odšteta. U pozivu poglavarstva pučkim ustašama traži se da se na dužnost jave u što boljoj i toploj odjeći i obući, a sa sobom, ako je moguće, ponesu i gunjić.³⁷ Zagrebačko 25. pučko ustaško zapovjedništvo dopunilo je upute o opremi, uz gunj ili kabanicu bilo bi dobro da ponesu i čuturu.³⁸ U pojedinim naredbama vojna zapovjedništva navode kakve struke radnika traže. Naredbom od 7. siječnja 1915. zagrebačko 25. pučko ustaško zapovjedništvo traži *odmah i silno* pet bravara, četiri tokara željeza, dva kolara i četiri sedlara određenog godišta. Poglavarstvo je odgovorilo da toj naredbi ne mogu udovoljiti jer tih radnika na njihovom području jednostavno nema. Zbog toga su prisiljeni poslati radnike mlađih godišta, obrtničke namještenike za koje nisu sigurni da će ih moći uputiti jer bi uskoro mogli biti pozvani u aktivnu vojnu službu. Poglavarstvo navodi da je u Varaždinu nestašica radnika bravarske i kovačke struke zbog odlaska mnogih u rat. Preostali ne mogu pokrivati potrebe građanstva, ali ni vojarni, stoga mole da bar trojica budu oslobođena vojne službe.³⁹ Zahtjev za upućivanjem obrtnika na rad za vojne potrebe ponovno je stigao u travnju 1915., ali 25. pučko ustaško zapovjedništvo više ne prihvaća molbu poglavarstva da uputi radnike mlađih godišta i nezaposlene navodeći da će kod poziva voditi brigu da se ne našteti gospodarskom životu grada.⁴⁰ Služba pučko-ustaških radnika nije bila ograničena i često se nalazila daleko izvan Varaždina. U redovnim spisima GPV postoji više zahtjeva koje su pučko ustaški radnici ili njihove obitelji upućivale poglavarstvu s molbom da ih se zamijeni jer su odlaskom u službu morali zatvoriti svoje obrtničke radnje, a njihove obitelji su ostale bez hranitelja.⁴¹

Gradsko poglavarstvo je bilo obavezno prema § 8. *Zakonskog članka XXXVI. od 1879. godine o nastambi vojske ili domobranstva tijekom vježbi* osigurati smještaj za časnike, vojnike i konje izvan vojarni u kućama građana. Tijekom mobilizacije zbog

³⁴ Isto, 8 575/1914.

³⁵ Isto, 8 637/1914.

³⁶ Isto, 8 575/1914.

³⁷ Isto, 9 706/1914.

³⁸ Isto, 9 813/1914.

³⁹ Isto, 362/1914.

⁴⁰ Isto, 4 655/1915.

⁴¹ Isto, 1 479/1915.

nedostatka slobodnih stanova i soba vojska je bila smještena u gradskim svratištima. Zbog stalne prisutnost vojske tijekom vježbi, smotri i naknadnih mobilizacija stanova i soba u gradskim svratištima nije bilo dovoljno pa su se vojnici smještali i u gradsku gombaonu.⁴² Iz dopisa varaždinskog zapovjedništva cesarske i kraljevske ulanske pukovnije u kojem obavještava poglavarstvo da su u gradsku blagajnu uplatili novac za konačenje 17 926 momaka i 37 385 konja, možemo tek djelomično stvoriti predodžbu o broju vojnika koji su prošli kroz Varaždin u prvoj godini ratovanja.⁴³

Briga poglavarstva bili su različiti popravci i nabavke za vojarne u Varaždinu kao što su zidanje peći u kuhinji, zamjena dimnjaka ili zamjena trošnih dijelova staja. Ti su popravci dodatni teret za ionako siromašnu gradsku blagajnu pa 14. siječnja 1915. Magdić upućuje Beloševiću pismo u kojem ga moli da podupre molbu koju je poglavarstvo uputilo mjesnom vojnom zapovjedništvu o pomoći oko čišćenja latrina u vojnim bolnicama jer grad ne može sam snositi troškove. Na molbu poglavarstva da Ministarstvo za zemaljsku obranu snosi barem polovicu troška izgradnje kolnice u vojarni u Hrašćici, odgovoreno je da se molbi udovoljiti ne može.⁴⁴

Naknadne mobilizacije provodile su se tijekom svih ratnih godine, ali su glavne aktivnosti poglavarstva nakon početka rata usmjerena prema aprovizaciji grada, higijensko zdravstvenim prilikama u gradu te sprečavanju širenja zaraza.

Aprovizacija grada

Zakon od 21. lipnja 1895. u § 89. određuje da je poglavarstvo zaduženo za aprovizaciju grada.⁴⁵ Prema *Satutu* iz 1896. posao aprovizacije obavljala je Pravo-politička referenda poglavarstva.⁴⁶ Uz snabdijevanje građana poglavarstvo je bilo dužno prema § 25. *Zakonskog članka LXIII.: 1912. o ratnim davanjima* da u slučaju rata brine o snabdijevanju vojnih bolnica davanjem prehrane bolesnicima, snabdijevanjem liječničkim i bolničkim potrepštinama te ogrjevom.⁴⁷ Od početka rata u gradu je djelovao Odbor za aprovizaciju, ali nije bilo moguće točno utvrditi kad je Odbor osnovan.

Naše pravice u članku od 30. srpnja 1914. pod naslovom *Aprovizacija gradova* pišu o problemima koji bi mogli nastati u snabdijevanju zbog ograničenja željezničkog prometa s obzirom na to da je objavom rata uveden ratni vozni red željeznice koja je isključivo služila u vojne svrhe, za prijevoz vojnika i oružja. Autor članka apelira na poglavarstvo da se u sporazumu s vojnim vlastima pobrine za aprovizaciju grada.⁴⁸ Istog dana Zemaljska vlada je poslala poglavarstvu naredbu o cijenama u ratnim okolnostima. U proglasu o maksimiranju cijena najvažnijih živežnih namirnica objavljenog u *Našim pravicama* 2. kolovoza poglavarstvo je pozvalo građane da ne stvaraju nepotrebne zalihe jer će se poglavarstvo pobrinuti da u skladištima uvijek bude dovoljno robe.⁴⁹ Probleme u snabdijevanju građana živežnim namirnicama odmah nakon objave rata potvrđuju certifikati koje pojedini trgovci traže od poglavarstva kako bi dokazali da je roba koju nabavljaju u veleprodaji namijenjena za aprovizaciju grada. Takav certifikat poglavarstvo je izdalo trgovcu Davidu Löwensteinu 12. kolovoza za brašno koje naručuje u Budimpešti od *I. Budapester Dampfmühle*⁵⁰ i tvrtki *Barbot* za nabavku kave u tvornici kavnih pripravaka *Patria* jer je neophodno potrebno stanovništvu i vojsci koja se nalazi u gradu.⁵¹ Iz toga se može zaključiti da je aprovizacija grada bila prepuštena gradskim trgovcima.

⁴² Isto, 1 003/1915.

⁴³ Isto, 4 489/1915.

⁴⁴ Isto, 1 787/1915.

⁴⁵ *Zakon od 21. lipnja 1895., Sbornik zakona*, 1896., 242.

⁴⁶ *Statut*, 41.

⁴⁷ *Zakonski članak LXIII.; 1912. o ratnim davanjima, Sbornik zakona*, 1913., 512.

⁴⁸ *Naše pravice*, 30. 07. 1914., br. 31, 6.

⁴⁹ *Naše pravice*, 6. 08. 1914., br. 32, 3.

⁵⁰ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 9 346/1914.

⁵¹ Isto, 9 775/1914.

Rast cijena i sve veće nestašice živežnih namirnica utjecali su na odluku poglavarstva da se uključi u aprovizaciju grada. Magdić je u studenom 1914. na sjednici zastupstva tražio ovlaštenje da se na račun gradske općine u svrhu aprovizacije gradskih općinara u proljeće, kad se očekuje ne samo velika skupoća već i glad, nabavi veća količina brašna, kukuruza, graha i krumpira do iznosa od 20 000 kruna. Zastupstvo je prijedlog prihvatilo i zaključilo da se prema potrebi ta svota može udvostručiti. Nakon što je načelnik dobio odobrenje zastupstva, 18. prosinca sazvao je Odbor za aprovizaciju. Uz Magdića, koji je predsjedao odborom, članovi su bili predstavnik mjesnog vojnog zapovjedništva, zastupnici Artur Deutsch, Franjo Pust i Mavro Šlenger te stručne osobe Hinko Moses i Josip Krausz. Odbor je zaključio da će potrebnu količinu krumpira nabaviti gradska općina sama i to najmanje 4 vagona. Vojska treba rekvirirati i u vojne magazine spremati barem 25 vagona pšenice i raži, 30 vagona krumpira te 1 vagon graha koje će gradu za aprovizaciju prepustiti u proljeće 1915. Odbor je odlučio da će se nabavljena živežna sredstva staviti u promet isključivo za stanovnike varaždinske općine i ne ranije od 1. travnja 1915. Bilješke na kraju zapisnika pokazuju da je poglavarstvo odmah uputilo dopise proizvođačima krumpira. Prvi dopis je upućen upravi vlastelinstva grofa Bombellesa od kojeg traže prodaju 2 vagona krumpira koji bi se predao gradskoj vlasti u ožujku 1915.⁵² Drugi dopis je upućen 22. prosinca 1914. upravi nadbiskupskih dobara u Zagrebu. U dopisu se navodi da se u proljeće očekuju nestašice i skupoća pa poglavarstvo uz odobrenje vlade želi nabaviti nužne živežne namirnice kao što je krumpir kako bi ih moglo uz što povoljniju cijenu prodavati svojim građanima. Nabava se tiče i aprovizacije vojske, a naročito vojnih bolnica u kojima ima o. 1 710 ranjenika. Ravnateljstvo je odgovorilo da graha uopće nemaju na zalihi, krumpir je većim dijelom rasprodan okolnom stanovništvu, a da je u Biškupcu ostao jedan vagon krumpira pa, ako u međuvremenu nije prodan, rado će ga prodati poglavarstvu, a može ostati u skladištu do kraja ožujka 1915.⁵³ Koje su bile sljedeće aktivnosti Odbora, nije poznato. U zapisniku sjednice gradskog zastupstva od 30. travnja 1915. nalazi se bilješka da je nakon sjednice održana povjerljiva konferencija o aprovizaciji grada, ali nije pronađen zapisnik pa ne znamo o čemu se raspravljalo.⁵⁴ Naziv konferencija pretpostavlja da je to bio širi sastanak na koji su, uz predstavnike vojske i gradske uprave, pozvani građani, možda župnik i činovnici pojedinih vladinih ureda u Varaždinu. Naznaka da je konferencija povjerljiva pokazuje da se raspravljalo o osjetljivim pitanjima aprovizacije stanovništva i vojske te mjerama kojima bi se snabdijevanje poboljšalo. Nakon tog sastanka u gradskim spisima i novinama nema vijesti o novom sastanku Odbora tijekom 1915. godine.

O problemima oko nabave žita i snabdijevanja brašnom u Varaždinu svjedoči zapisnik napravljen 29. siječnja 1915. prilikom dolaska veletrgovaca brašnom Vladka Marića i Gustava Mosesa te trgovca i vlasnika mlina Franje Pusta u poglavarstvo. Opširan zapisnik govori ne samo o problemima aprovizacije brašnom u Varaždinu već i o prilikama na tržištu hranom u ugarskom dijelu Monarhije. Trgovci izjavljuju da nisu više u stanju prodavati brašno uz dosadašnje maksimalne cijene jer uz tu cijenu nigdje više ne mogu nabaviti pšenicu i brašno. U Budimpešti ima zaliha brašna i pšenice za prodaju, ali se ne može kupiti po maksimalnim cijenama za Budimpeštu jer prodavači preko svojih agenata traže proviziju 1 000 kruna za jedan vagon. Trgovci navode da su gradske zalihe brašna pri kraju i da postojeće količine pokrivaju potrošnju još 8 do 10 dana. Nakon toga grad ostaje bez brašna. Uz domaće stanov-

⁵² Isto, 15 118/1914.

⁵³ Isto, 15 491/1914.

⁵⁴ *Hrvatsko pravo*, 3. 04. 1915., br. 14, 2.

ništvo u gradu se nalazi oko 5 000 vojnika i 800 ranjenika te je potražnja za brašnom velika. Predlažu da gradsko poglavarstvo moli povjerenika Beloševića da posreduje kod bana, a ban kod ugarskog ministra za poljodjelstvo kako bi se iz rekviriranih zaliha varaždinskoj općini ustupilo mjesečno 10 vagona pšenice, 5 vagona ječma ili 12 – 13 vagona brašna počevši od 5. veljače 1915.⁵⁵ Zapisnik daje vrlo važne podatke o promjeni strukture stanovništva u gradu i mjesečnim potrebama žita i brašna. Grad koji je prije rata imao oko 12 000 stanovnika povećan je za najmanje 6 000, a u razdoblju provođenja mobilizacije i dopremanje ranjenika s balkanskog bojišta i više od toga. Aprovizacija je bila samo jedan od problema s kojim se suočilo poglavarstvo.

U slučaju nestašica *Zakonski članak LXIII.: 1912. o ratnim davanjima* dozvoljavao je rekviziciju koja se ograničeno provodila od jeseni 1914., a 1915. postala je sve češća mjera kojom su vlade u Budimpešti i Zagrebu nastojale riješiti nestašicu najčešće žita i brašna.

Rekvizicija je omogućila skladištenje preuzetog žita i brašna u velikim skladištima, nadzor nad količinama, potrebama i njihovom distribucijom upravnim oblastima. S obzirom na to da su za taj posao vlade u Budimpešti i Zagrebu osnovale posebne urede i povjerenstva i na taj način centralizirale posao aprovizacije, poglavarstva su im se direktno obraćala i naručivala brašno i žito za svoje područje. To potvrđuje vijest koju donosi *Hrvatsko pravo* da je 12. srpnja 1915. postignut dogovor između odjelnog predstojnika za narodno gospodarstvo Zvonimira Žepića i načelnika Magdića o opskrbi grada žitaricama i brašnom.⁵⁶ U kolovozu je objavljena *Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 15. kolovoza 1915. o opskrbi pučanstva sa prijeko potrebnim životnim namirnicama* koja je omogućavala, uz rekviziciju namirnica za opskrbu ljudi i blaga, rekviziciju sirovina i potrepština za ogrjev i svjetlo.⁵⁷

Hrvatsko pravo je u kolovozu 1915. objavilo tekst o nestašicama. U Varaždinu nedostaje drva, petroleja i sladora. Uzrok nestašica drva i sladora su špekulacije, nestašicu petroleja uvjetovao je rat u Galiciji, ali budući da su sad borbe u Galiciji okončane, rafinerije su počele s radom pa će se tržište stabilizirati.⁵⁸

Tekst je možda bio povod Magdiću, kojeg su urednici *Hrvatskog prava* često kritizirali da ne čini dovoljno, da na skupštini zastupstva 18. kolovoza obavijesti zastupnike što je sve poglavarstvo poduzimalo od početka rata. Poglavarstvo je organiziralo prijem i prijevoz ranjenika, skupljalo je milodare za vojsku, obitelji vojnika i druge humanitarne svrhe. Gradska općina je upisala 150 000 kruna ratnog zajma, u korist varaždinske podružnice Crvenog križa uplaćeno je 3 000 kruna, u korist obitelji pozvanih pričuvnika 4 000 kruna, u korist varaždinskih vojnika 3 000 kruna, uredu za ratnu pripomoć u Budimpešti 1 000 kruna, u korist zaklade za invalide grada Varaždina i Varaždinske županije 10 000 kruna te je podijelila razne milodare za ratne bolnice.⁵⁹

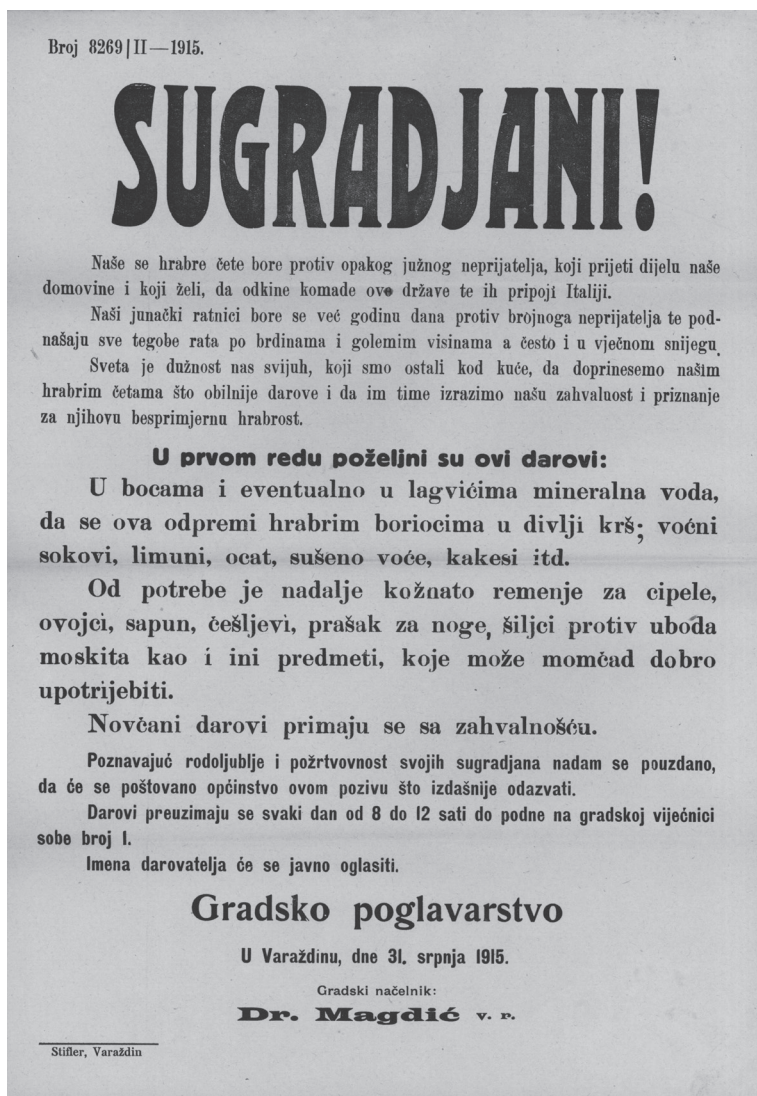
⁵⁵ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 1 193/1915.

⁵⁶ *Hrvatsko pravo*, 21. 08. 1915., br. 24, 3.

⁵⁷ DAVŽ, GPV, redovni spisi, bez služb. br., 1915.

⁵⁸ *Hrvatsko pravo*, 14. 08. 1915., br. 33, 3.

⁵⁹ DAVŽ, PGV, zapisnici, 1915.–1916.

Prilog 3. Oglas poglavarstva kojim pozivaju građane da daruju namirnice i novac za vojnike na bojištima. HR-DAVŽ-16. GPV, redovni spisi, 8 269/1915.

Uz žito i brašno u proljeće 1915. u gradu se pojavila nestašica mesa koja se ranije nije spominjala. Tržni nadzornici u ljeto i jesen podnose poglavarstvu izvješća o brojnim kršenjima naredbi, svađama i sukobima prekupaca na sajmu te krijumčarenju svinja u Ugarsku zbog koje se smanjivala ponuda mesa u gradskim mesnicama. Zbog toga je Magdić početkom listopada pozvao na sastanak domaće i strane trgovce svinjama s kojima je postigao sporazum o snabdijevanju mesom.⁶⁰ Nestašicu mesa poglavarstvo je nastojalo nadoknaditi nabavom divljači. U listopadu je objavilo da je u svrhu aprovizacije nabavilo 150 zečeva i druge divljači koja će se prodavati svaki dan na placu.⁶¹

U jesen 1915. uz nestašicu brašna i mesa, pojavit će se nestašica jaja i masti. Snabdijevanje jajima poglavarstvo je pokušalo osigurati ugovorom s trgovcem Hermanom Trommerom koji je u studenom 1915. u grad dopremio 76 535 jaja.⁶² Mast je poglavarstvo pokušalo nabaviti u Beču, kako navode u pismu upravi ugljenokopa Ivanec od 25. listopada, ali iz Beča je stigao odgovor da masti tamo nema.⁶³

⁶⁰ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 10 840/1915.

⁶¹ Isto, 10 694/1915.

⁶² Isto, 13 467/1915.

⁶³ Isto, 11 629/1915.

Krajem 1915. godine ponovno je prijetila potpuna nestašica brašna, o čemu svjedoči dopis od 19. prosinca Gospodarskog opskrbnog udruženja iz Zagreba u kojem ih obavještava da je, znajući za njihovu veliku potrebu, poslalo tri vagona brašna koje su nabavili iz vojnog skladišta u Budimpešti, ali ne znaju pod kojim uvjetima vojne vlasti brašno ustupaju civilnim oblastima. Trebaju računati s 1 % provizije, a ne zna se kakva će biti cijena, jesu li to stare zalihe po staroj maksimiranoj cijeni ili nove. Poglavarstvo odgovara da su primili tri vagona, ali zbog velike nestašice mole još pet.⁶⁴ Dopis potvrđuje izjavu varaždinskih trgovaca brašnom iz siječnja 1915. o zalihama brašna u Budimpešti, ali i visokim provizijama koje treba dati posrednicima. Kupovanje preko posrednika omogućuje korupciju i privilegiranje određenih oblasti na štetu ostalih. Obavijest Kraljevskog ministarstva za unutarnje poslove u Beču iz travnja 1915. pokazuje da je rat bio zajednički problem, ali u borbi za preživljavanje svatko je gledao vlastiti interes. Ministarstvo je pozivalo sve organizacije koje se bave pomaganjem, prehranom ili posredovanjem, obavještavanjem ili bilo kakvim pomaganjem nezaposlenih i potrebitih da jednako postupaju prema austrijskim i ugarskim državljanima. Dopis istog sadržaja poslalo je i ugarsko ministarstvo za unutarnje poslove.⁶⁵

Svi naponi poglavarstva nisu uspjeli da se bar na neko vrijeme osiguraju dovoljne količine brašna. Načelnik je na posljednjoj sjednici zastupstva u 1915. godini opširno izvijestio o poduzetim aktivnostima, opisao sve svoje intervencije kod vlade i njihove rezultate. Unatoč tome nestašica brašna je velika, ali nije kriv ni on ni Odjel za narodno gospodarstvo Vlade, već ratne prilike i slaba žetva. Obećanje da će i ubuduće ustrajati kako bi se grad što prije, a naročito povodom božićnih blagdana, mogao brašnom opskrbiti pa zato moli zastupnike da umire građanstvo.⁶⁶

Početkom rata pojavit će se nestašica nafte, odnosno petroleja potrebnih za proizvodnju električne struje, rasvjetu i pokretanje dizelskih motora obrtnika. Problemi u snabdijevanju strujom pojavili su se odmah nakon proglašenja djelomične mobilizacije. Zaposlenici gradske *munjare* bili su mobilizirani pa uprava *munjare* traži od načelnika da kod vojnih vlasti ishodi oslobođenje od vojne obaveze barem jednog zaposlenika (prilog 4).⁶⁷ Magdić je obavijestio vojno zapovjedništvo da će mobilizacijom osoblja gradske *munjare* grad ostati bez struje. Moli zapovjedništvo da barem neke činovnike oslobodi vojne dužnosti. Jesu li vojne vlasti udovoljile molbi, nije poznato, ali poglavarstvo je u dopisu od 29. srpnja pozvalo upravu *munjare* da učini sve kako bi kroz cijelu noć *sve* žarulje svijetlile.

U gradu se nalazi mnogo vojnika koji su raspodijeljeni po cijelom gradu te je javna rasvjeta neophodna za vojničke ophodnje i održavanje mira i poretka.⁶⁸ Otežana je bila i nabava petroleja, o čemu svjedoči molba tvrtke Marcus Broch iz Beča u kolovozu 1914. da poglavarstvo izda certifikat kako bi mogli za aprovizaciju grada povući jedan vagon petroleja iz Trsta.⁶⁹ Problemi su se nastavili i 1915. godine. Već 9. siječnja dolazi novi dopis u kojem uprava *munjare* obavještava poglavarstvo da su zalihe nafte za generator za proizvodnju struje iscrpljene te su stoga prisiljeni u pogon staviti parne strojeve. Ti strojevi ne mogu proizvoditi struju za redovite potrebe građana i gospodarstva te traže dogovor s poglavarstvom o načinu na koji će se struja štedjeti i racionalno trošiti.⁷⁰ Istog dana Magdić je uputio dopis zapovjedništvu obrazlažući da se u sadašnjim prilikama električnom strujom može snabdijevati samo polovica grada, a druga će ostati u mraku, a u pitanje dolazi i rasvjeta u javnim zgradama, prema tome i vojnim, pa moli zapovjedništvo da u vojnom interesu naruči dva vagona

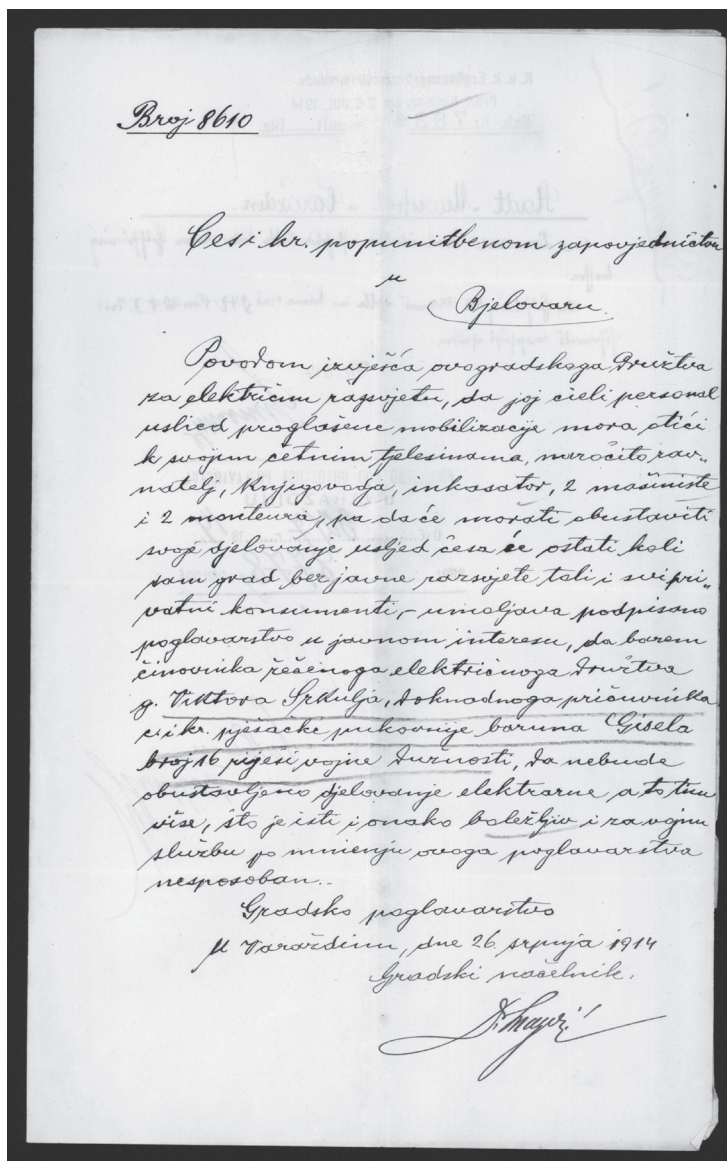
⁶⁴ Isto, 12 619/1915.

⁶⁵ Isto, 4 818/1915.

⁶⁶ DAVŽ, PGV, zapisnici, 1915.–16.

⁶⁷ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 8 610/1914.

po 15 tona ulja za Dieselove strojeve od Fiumaner Oel-Raffinerienaktien Gesellschaft koje je dotad snabdijevalo varaždinsku munjaru naftom, ali je ministarstvo za zemaljsku obranu rafineriji zabranilo da prodaje naftu privatnicima.⁷¹

Prilog 4. Dopis Magdića vojnom zapovjedništvu o mobilizaciji zaposlenika **munjare** HR-DAVŽ-16. GPV, 8 610/1914.

Poglavarstvo je tražilo i dobilo dozvolu ministarstva rata da naruči naftu za pokretanje dizel motora u gradskoj **munjari**, ali zbog nestašica nafte u rafinerijama nije uspjelo dozvolu realizirati. Rafinerija Rijeka 30. siječnja obavještava poglavarstvo da ne mogu poslati 5 000 kg sirovog ulja za koje poglavarstvo ima dozvolu jer su njihove zalihe potpuno potrošene (prilog 5).⁷² Nakon ovog dopisa više nema zabilježenih aktivnosti poglavarstva oko nabave nafte i petroleja. Struje je u gradu bilo, što potvrđuje dopis koji je **munjara** 8. lipnja 1915. poslala vojnom zapovjedništvu. Kako su od proljeća 1915. pojačani naponi poglavarstva oko nabave ugljena, može se zaključiti da su se u proizvodnji struje koristile stare parne turbine.

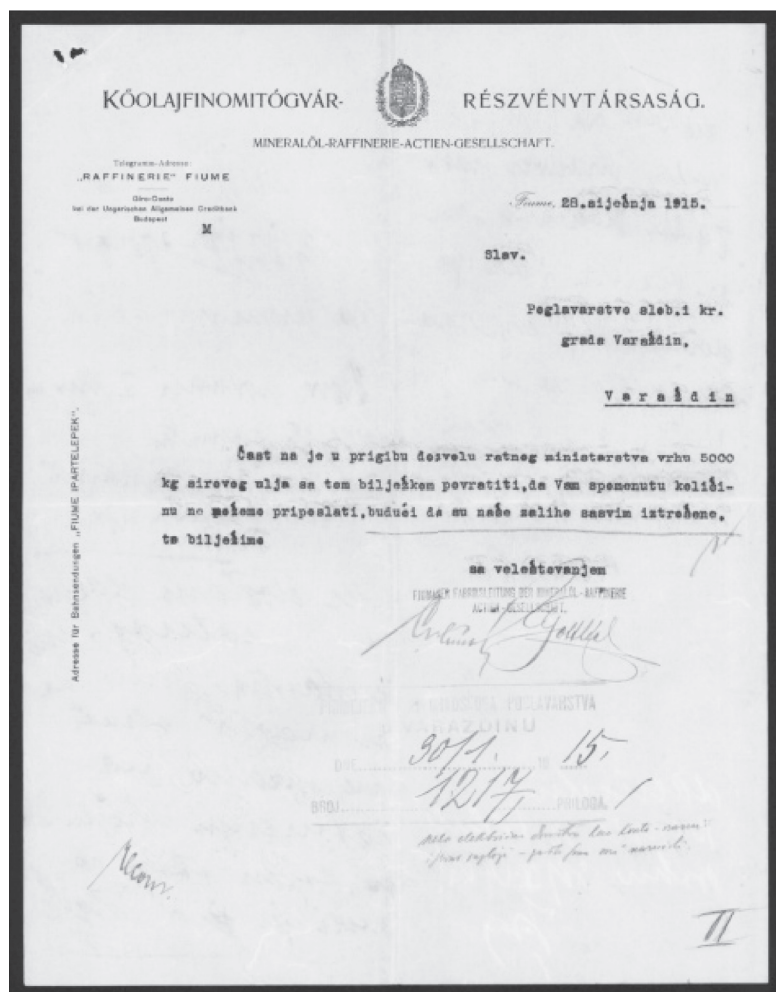
⁶⁸ Isto, 8 764/1914.

⁶⁹ Isto, 9 791/1914.

⁷⁰ Isto, 302/1915.

⁷¹ Isto, 350/1915.

⁷² Isto, 1 217/1915.

Prilog 5. Odgovor rafinerije Rijeka poglavarstvu o potrošenim zalihama sirove nafte HR-DAVŽ-16. GPV, redovni spisi, 1 217

Iako je i nabava ugljena sve češće dolazila u pitanje, blizina zagorskih ugljenokopa ipak je pružala veće šanse da se ugljen dopremi u grad. Poglavarstvo je već u jesen 1914. preuzelo nabavku ugljena iz ugljenokopa Ivanec kojim je snabdijevalo činovnike gradske i državne uprave i učitelje gradskih škola. Početkom prosinca dopremljeno je 11 vagona ugljena.⁷³ Do jeseni 1915. nije bilo većih problema sa snabdijevanjem ugljenom, ugljen je iz ivanečkih ugljenokopa i Konjšćine stizao najmanje jednom mjesечно, što potvrđuju računi gradske blagajne.

Na skupštini gradskog zastupstva održanoj 23. srpnja 1915. načelnik je upoznao zastupnike s mjerama koje je poglavarstvo poduzelo kako bi osiguralo građanima ogrjev. Do ljeta 1915. poglavarstvo je naručilo 134 vagona ugljena, a ima narudžbu za još 45. Ugljen je dobavljen po najnižoj cijeni i prodavan građanima bez provizije. Problem je nabava drva. Poglavarstvo je uputilo poziv vlasnicima šuma da dostave ponude za prodaju drva, ali odjeka nije bilo jer zbog ratne rekvizicije konja i kola drva se ne mogu izvlačiti iz šuma. Poglavarstvo predlaže zastupstvu da se drvo siječe u gradskim šumama i prodaje građanima. Načelnik je dobio odobrenje zastupnika da se iz gradske blagajne podigne 5 000 kruna za kupnju kola. Konji bi se nabavili od vojne uprave i smjestili u staje vatrogasnog doma.⁷⁴ Poglavarstvo je uputilo 26. srp-

⁷³ Isto, 15 073/1914.

⁷⁴ DAVŽ, PGV, zapisnici, 1915. - 1916.

nja 1915. dopise općinama Delnice, Fužine, Vrbovsko, Gerovo, Čabar, Lič, Mrkopalj, Grobnik, Moravice i Ravna Gora s upitom postoje li na njihovom području radnici koje bi unajmili za sječu šuma jer je u Varaždinu nestašica radne snage, a mladež i nije navikla na rad u šumi. Poglavarstvo općine Moravice odgovara da u Moravica-ma nema raspoloživih radnika jer su svi muškarci od 19 do 42 godine s tog područja otišli pod oružje osim onih koji su zaposleni na željeznici. Slični su odgovori stigli iz općine Fužine, Grobnik, Vrbovsko, Mrkopalj i Delnice. Na vijest iz općine Čabar da tamo ima radnika, poglavarstvo je uputilo gradskog nadlugara Eugena Szalokyja da pronade šumske radnike. Kako se vidi iz izvješća gradske blagajne o isplati, Szaloky je našao petnaest radnika koji su došli u Varaždinske Toplice i u gradskoj šumi Kresovica obavili posao.⁷⁵

Uz sve napore poglavarstva grad je ušao u drugu ratnu zimu s polupraznim skladištima brašna, sve nesigurnijom nabavom ugljena, drva za ogrjev i snabdijevanje strujom.

Maksimiranje cijena

*Zakonski članak br. LXIII o iznimnim mjerama u slučaju rata*⁷⁶ iz 1912. godine, dopunjen 23. prosinca 1914., omogućuje maksimiranje cijena živežnih namirnica i rekviriranje viškova kako bi se spriječila skupoća, nestašice i glad.⁷⁷ Banov dopis od 30. srpnja 1914. o cijenama u ratnim okolnostima navodi da će zbog rata porasti potražnja za živežnim namirnicama, a time i cijene, pa će biti potrebno da oblasti utvrde najviše cijene za najnužnije namirnice, brašno, kruh i pecivo, mlijeko, vrhnje, maslac i sir, slanina (čvarci), jaja, kukuruz, krumpir, povrće i zelenje, voće, jela i pića.⁷⁸

Poglavarstvo je, da bi spriječilo rast cijena, već 10. kolovoza objavilo cjenik četrnaest namirnica i proizvoda neophodnih građanstvu.⁷⁹ U proglasu građanstvu poglavarstvo navodi da je svjesno problema koji su se pojavili i njihov cilj je spriječiti povećanje cijena i nestašice namirnica te spriječiti špekulante da se time okoriste. Poglavarstvo je čulo da su prodavači živežnih namirnica ničim opravdano povišili cijene. Apelira na ljubav i očinsku brigu za opće dobro građana te da takvi postupci ne povećavaju bijedu koju uzrokuje rat. Cijene se ne smiju povišiti bez dozvole poglavarstva. Upozoravaju kućanice da ne kupuju namirnice na veliko jer je to uzrok povišenju cijena, a mjerodavni faktori će se pobrinuti da skladišta u Varaždinu budu puna.⁸⁰

Naredbama i maksimiranjem cijena nije se zaustavio njihov rast. Grupa varaždinskih trgovaca 3. prosinca 1914. šalje dopis poglavarstvu i traže povišenje cijena brašnu, šećeru, masti, petroleju jer cijene koje je poglavarstvo objavilo 18. prosinca ne mogu pokriti ni nabavnu cijenu.⁸¹ U proljeće 1915. gradskom poglavarstvu svaki dan stižu pritužbe na mesare i trgovce živeži koji ne poštuju maksimalne cijene. Izvješće gradskog kapetana Antunovića govori o kaotičnom stanju u trgovanju živežnim namirnicama. Predlaže da se tjedno utvrđivanje cijena prepusti posebnom odboru sastavljenom od građana i gradskih zastupnika, kako je to uređeno u drugim gradovima.⁸²

Poglavarstvo je 23. srpnja 1915. osnovalo Odbor za tržišne cijene živežnim namirnicama i u rujnu objavilo novi oglas o najvišim cijenama. U oglasu se pozivaju na

⁷⁵ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 8 081/1915.

⁷⁶ *Sbornik zakona i naredaba*, 1913., 142 - 143.

⁷⁷ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 8 687/1914.

⁷⁸ Isto, 8 873/1914.

⁷⁹ Isto, 9 238/1914.

⁸⁰ *Naše pravice*, 6. 08. 1914., br. 32, 3.

⁸¹ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 14 460/1914.

⁸² Isto, 7 819/1915.

naredbu bana od 30. srpnja 1914. kojom je trebalo spriječiti porast cijena i nestašice hrane i drugih potrepština te izrabljivanje stanovništva i vojske (prilog 6). Odbor građana i gradskih zastupnika ispitivat će cijene živežnih namirnica te savjetovati poglavarstvo. Cjenikom su obuhvaćene osnovne živežne namirnice, kava, svijeće i petrolej.

Poglavarstvo zabranjuje kućarenje, prodaju ispred mitnica ili na bilo kojem drugom mjestu izvan trgovina i sajmišta.

Zbog nadzora cijena i proglašanih mjera poglavarstvo je ovlastilo neke građane, koji će na lijevoj ruci nositi crvenu vrpču, da svaku nepravilnost prijave tržnom nadzorniku ili redarstvu. Poglavarstvo poziva i građane da prijavljuju osobe koje se ne pridržavaju cijena i mjera jer je to u njihovom interesu i samo na taj način će se zaustaviti rast cijena.⁸³

Iako donesene mjere nisu spriječile rast cijena, uključivanjem građana u Odbor omogućen je nadzor javnosti i otklanjanje sumnji u neopravdanost podizanja cijena i pogodovanja poglavarstva trgovcima.

Gradski fizikat

Zdravstvo i zdravstvene službe u Hrvatskoj i Slavoniji pred Prvi svjetski rat bile su uređene *Zakonom o uređenju zdravstvene službe u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, od 24. siječnja 1894.* i *Zakonom o zdravstvu i odredbe tičuće se liečničke službe, od 25. ožujka 1906.* koje je donio Hrvatski sabor. Poslovima zdravstva bavio se Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade u kojem je osnovan Zdravstveni odsjek na čelu sa zemaljskim vrhovnim liječnikom. Savjetodavno tijelo bilo je Zemaljsko zdravstveno vijeće. Na temelju *Zakona o ustrojstvu Zemaljske vlade* naredbe iz područja zdravstva mogao je donositi i ban. Prema *Zakonu od 24. siječnja 1894.* gradsko poglavarstvo bila je niža zdravstvena upravna oblast koja obavlja poslove zdravstva iz vlastitog djelokruga i poslove koji su u prenesenom djelokrugu povjereni općini. Član poglavarstva je gradski fizik kao stručna osoba. Savjetodavno tijelo je Zdravstveni odbor koji u slučaju pojave zaraznih bolesti postaje *Pošastni* odbor. Odbor čine četiri gradska zastupnika, gradski fizik, gradski kotarski liječnik, duhovnik, ljekarnik, gradski veterinar i gradski mjernik.⁸⁴

Zakon od 21. lipnja 1895. u § 89. određuje da je dužnost poglavarstva uređivati, održavati i pribavljati sredstva za zdravstvene potrebe.⁸⁵ Prema *Statutu* grada Varaždina iz 1896. poslove zdravstva obavljala je Zdravstvena referada koja je brinula o gradskoj bolnici, zdravstvenom osoblju, cijepljenju protiv boginja, likvidaciji recepata i mrtvozorništvo. Dio referade bilo je zdravstveno redarstvo koje je u vrijeme epidemija obavljalo poslove izolacije oboljelih i prevenciju, pregledavalo ljekarne i liste lijekova, sprečavalo nadriliječništvo, neovlaštenu prodaju otrova, kontrolu jela, pića i posuđa, sudjelovalo pri spašavanju života i nadziralo tovljenje svinja i gusaka u gradu. Referada je obavljala i poslove veterinarskog nadzora. Voditelj referade bio je gradski fizik. Godine 1914. gradski fizik bio je dr. Hinko Blau, rođen 1866. u Varaždinu.⁸⁶

⁸³ Isto, bez služb. br., 1915.

⁸⁴ Jozo IVIČEVIĆ, Javna uprava zdravstvom u (sjevernoj) Hrvatskoj 1868.–1928. godine, *Arhivski vijesnik*, No. 36 (1993), Hrvatski državni arhiv, Zagreb 1993., 117 – 123.

⁸⁵ *Sbornik zakona*, 1895., 23.

⁸⁶ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 8 863/1915.

Prisutnost vojske u gradu, dolazak i zbrinjavanje ranjenika i interniraca zahtijevalo je brzu reakciju poglavarstva i donošenje preventivnih mjera kako bi se spriječilo unošenje i širenje zaraznih bolesti. Mobilizirane gradske liječnike i ljekarnike trebalo je hitno zamijeniti novim osobljem. Gradski kotarski liječnik dr. Stjepan Stanković i sekundarni liječnik gradske bolnice dr. Stojan Dević mobilizirani su kao i mr. pharm. Slavko Stepinski i Stjepan Milčetić iz ljekarna *K zlatnom anđelu* i *Hoffman i Vaňek*. Mobilizirani su i upravitelj bolnice Rudolf Sabljak, bolničar Stjepan Šebrek i kotloložac Vinko Matijek.⁹² U ljekarni *K zlatnom anđelu* zaposlena je kao asistentica mr. pharm. Zlata pl. Somogy rođena u Sanskom Mostu 24. prosinca 1891. i promovirana 30. srpnja 1913. na Zagrebačkom sveučilištu u magistru farmacije. Ljekarnički vježbenik Franjo Vaňek zaposlen je u ljekarni *Hoffman i Vaňek*. U istoj ljekarni zaposlen je 1. kolovoza kao ljekarnički vježbenik Milan Nöthig.⁹³ Gradski i kotarski liječnici koji nisu bili mobilizirani preuzeli su brigu o ranjenicima u vojnim i civilnim bolnicama pa je, unatoč naporima poglavarstva, nedostatak liječnika trajno prisutan.

Kako su već početkom kolovoza 1914. u gradu zabilježeni slučajevi šarlaha, 28. kolovoza sazvana je sjednica Zdravstvenog odbora kojoj je predsjedao načelnik dr. Magdić. Na prijedlog dr. Blaua na dnevnom redu bile su dvije točke, mjere protiv širenja šarlaha i mjere protiv širenja kolere.⁹⁴ Izvješće dr. Blau pokazuje da se na čelu gradskog fizikata nalazila stručna i odgovorna osoba, njegova analiza širenja šarlaha, povezanost s ratnom situacijom i boravkom vojske u gradu potvrđuje da je bio iskusan liječnik upućen u prevenciju i liječenje zaraznih bolesti. U opširnom izvješću dr. Blaua Odjelu za unutarnje poslove Vlade početkom listopada o mjerama koje je poglavarstvo poduzelo protiv kolere, Blau navodi da je *pošastna bolnica* (kolerna baraka) u sklopu gradske bolnice spremna za prijem bolesnika, na željezničkoj postaji su pripremljena sredstva za *raskužbu* i nosila. Upozorava Odjel da poglavarstvo dosad nije uspjelo pronaći liječnika koji bi primio službu u bolnici za koleru jer su svi gradski liječnici odbili molbu.⁹⁵

Izolacija je bila prva i najvažnija mjera sprečavanja širenja zaraznih bolesti. U redovnim spisima GPV nalazi se zapisnik od 16. rujna 1914. o sastanku povjerenstva sastavljenog na zahtjev mjesnog zapovjedništva koje je trebalo pronaći prostorije za izolaciju oboljelih u domobranskim vojničkim odjelima smještenim u zgradi više djevojačke i gradske dječjačke pučke škole. Povjerenstvo je obišlo odjele i zaključilo da su pretrpani te nema prostorija koje bi se mogle koristiti za tu svrhu. Nemoguće je u tim prostorijama urediti sobu za zaražene jer se nikako ne bi mogla postići izolacija. I zgrada gimnazije je pretrpana iako tu postoje velike zračne prostorije. Najbolje bi bilo da se takva zgrada uredi izvan središta, na periferiji u dogledno vrijeme.⁹⁶ Osigurati treba i liječnike i zdravstveno osoblje pa je na sjednici Zdravstvenog odbora, koji je proglašen i Pošasnim odborom, održanog istog dana zatraženo posredovanje Vlade kod vojnih vlasti kako bi dr. Stjepan Stanković, gradski kotarski liječnik bio premješten iz Osijeka u Varaždin. Dr. Blau sam obavlja zdravstvenu službu na području grada i preopterećen je. Gradsko poglavarstvo smatra da nije potrebno navoditi koje bi kobne posljedice mogle nastati u slučaju da se pojavi kolera, a grad koji je na tromeđi nema dovoljan broj liječnika.⁹⁷

⁹² Isto, 9 875/1914.

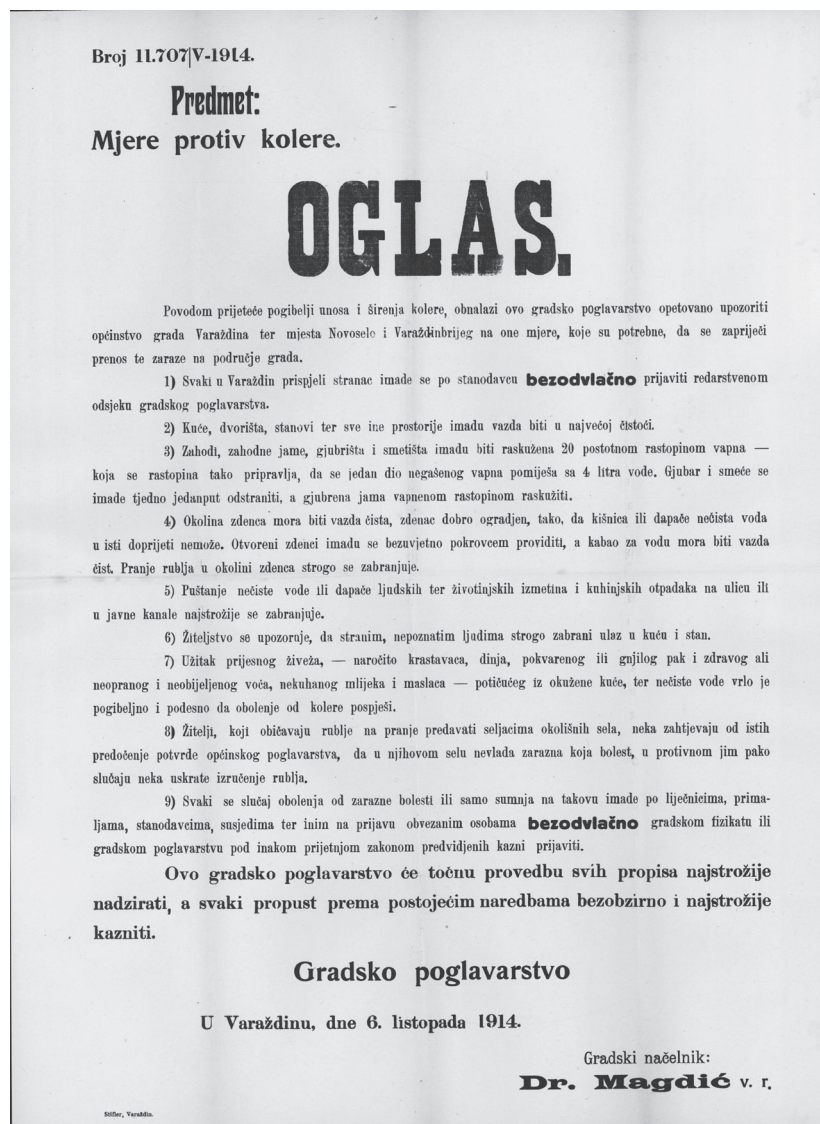
⁹³ Isto, 9 083/1914.

⁹⁴ Isto, 10 017/1914.

⁹⁵ Isto, 11 756/1914.

⁹⁶ Isto, 10 752/1914.

⁹⁷ Isto, 11 707/1914.

Prilog 7. Oglas poglavarstva o mjerama protiv kolere iz listopada 1914.
HR-DAVŽ-16. GPV, redovni spisi, 11 707/1914.

Na vijest o pojavi kolere u Ugarskoj u rujnu 1914. poglavarstvo je 4. listopada 1914. objavilo oglas o mjerama koje moraju provoditi građani za sprečavanje širenja kolere i drugih zaraza. Mjere su opsežne i odnose se na prijavljivanje svih stranaca koji stignu u grad ili osoba za koje postoji sumnja da su zaraženi. Velika se pažnja posvećuje higijeni i čistoći kuća, dvorišta, zdenaca, ulica, odlagališta smeća, zahodskim jamama, pranju voća i povrća te rublja (prilog 7).⁹⁸ Ozbiljnost provođenja ovih mjera pokazuju bakteriološki nalazi vode iz pojedinih bunara, zahtjevi da se očiste zahodske jame u vojarnama i bolnicama kao i otvoreni kanali koji su potencijalni izvor zaraza.

Tržni nadzornik obišao je sve staje u gradu koje je odredio veterinar i provjerio jesu li ih građani dobro raskužili. Zbog opasnosti širenja kolere s južnog ratišta ograničeno je putovanje u to područje. Belošević je 2. siječnja 1915. uputio poglavarstvu bansku naredbu o zabrani izdavanja putnih iskaznica za željezničku prugu Vinkovci - Indija - Ujvidek - Zemun - Vukovar - Rača - Ruma - Klenak osim za službena puto-

⁹⁸ Isto, 11 707/1914.

vanja.⁹⁹ Kolera se ipak u Varaždinu pojavila u veljači 1915., ali samo u jednom slučaju koji je unesen, a zdravstvene vlasti su odmah poduzele potrebne mjere.¹⁰⁰

Uz koleru velika opasnost za civile i vojsku bio je tifus. U listopadu 1914. pojavio se trbušni tifus u vojnoj pričuвної bolnici među ranjenicima koji su u bolnicu već stigli zaraženi.

Dr. Blau je 5. siječnja 1915. sastavio tekst oglasa poglavarstva o provođenju mjera protiv prenošenja i širenja tifusa (prilog 8).

Ponovno se upozorava na opasnost kontakata sa strancima i održavanje čistoće kuća, raskuživanje zahoda i zahodskih jama. Dvorišta moraju biti uvijek čista, a smeće i gnoj treba redovito odvoziti. Najveća se pažnja mora posvetiti čistoći bunara i njihove okoline, zaštititi ih od kišnice i nečistoće, otvorene bunare zatvoriti poklopcem, kabao za vodu mora biti čist, a pranje rublja u blizini bunara je zabranjeno. Zabranjeno je puštanje nečiste vode ili otpadaka te ljudskog i životinjskog izmeta na ulicu. Štetna je uporaba ukiseljenog i pljesnivog mlijeka te gnjile i pokvarene hrane. Svaku sumnju na zarazu treba prijaviti gradskom fizikatu. Fizikat će obaviti preventivno dobrovoljno i besplatno cijepljenje građana. Za sve osobe koje dolaze u dodir s bolesnicima i ranjenicima, vatrogasce, članove građanske čete, dobrovoljne bolničarke i posjetioce bolnica cijepljenje je obavezno. Poglavarstvo se nada da će građani poduprijeti mjere za čuvanje javnog zdravlja.¹⁰¹

Početkom veljače 1915. pojavio se u pričuвної i zaraznoj bolnici pjegavi tifus. *Pošastni odbor* sastao se 3. veljače 1915. Iscrpno izvješće o kretanju zaraznih bolesti od početka rata podnio je dr. Blau. Gradski fizikat je poduzeo sve da se spriječi širenje bolesti, uz izolaciju bolesnika provodi se dezinfekcija prostorija, pažnja se posvećuje čistoći bunara i njihove okoline, higijeni živžnih namirnica u trgovinama i na tržnici. Pućanstvo je upoznato oglasom o mjerama zaštite. Za oboljele od pjegavog tifusa otvorit će se posebna zarazna bolnica u zgradi na uglu Optujske ulice koju je ustupila vojna oblast.¹⁰² Pojavom tifusa gradski fizikat je započeo preventivno cijepljenje. Poziv oćito nije naišao na veći odaziv među građanima pa Odjel za unutarnje poslove i Odjel za bogoštovlje i nastavu okružnicama podsjeća na naredbu Vlade od 17. travnja 1915. o cijepljenju protiv tifusa. S obzirom na to da se tifus širi, preventivno treba cijepiti ukućane i osobe koje su došle u dodir s oboljelima. To posebno vrijedi za internate, radnićke kolonije i sl. Pozivaju uprave škola da budu na usluzi lijećnicima, a poglavarstvo da s naredbom upoznaju sve ravnatelje škola.¹⁰³

U proljeće 1915. poglavarstvo je adaptiralo i dogradilo kolernu baraku u Milićkoj ulici br. 55 i izgradilo posebnu mrtvaćnicu za umrle od zaraznih bolesti na gradskom groblju.¹⁰⁴ U izvješćima koje je Odjel za unutarnje poslove mjesećno dostavljao svim oblastima o obolijevanju od zaraznih bolesti u Hrvatskoj i Slavoniji vidljivo je da od travnja 1915. opada broj oboljelih.

Od ljeta do kraja 1915. godine u spisima poglavarstva nema više podataka o aktivnostima gradskog fizikata i sjednicama *Pošastnog odbora* pa se može zaključiti da su se donesene mjere uspješno provodile što je sprijećilo širenje zaraznih bolesti među građanstvom.

⁹⁹ Isto, 63/1915.

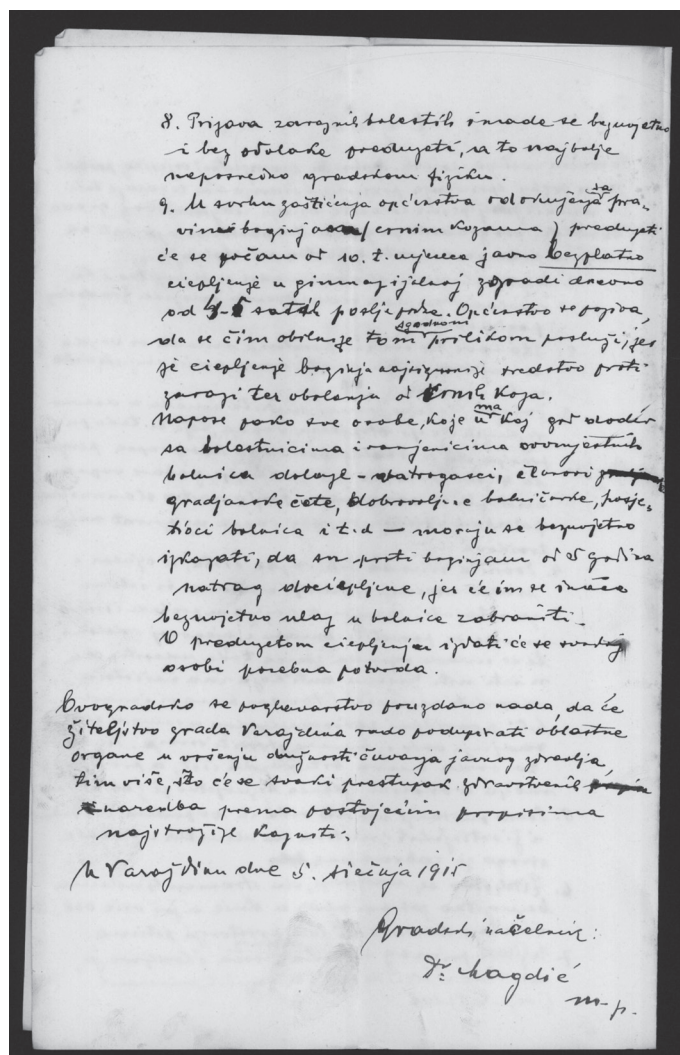
¹⁰⁰ *Hrvatsko pravo*, 13. 02. 1915., br. 7, 4.

¹⁰¹ DAVŽ, GPV, redovni spisi, 178/1915.

¹⁰² Isto, 1 605/1915.

¹⁰³ Isto, 5 165/1915.

¹⁰⁴ Isto, 7 434/1915.

Prilog 8. Koncept oglasa koji je sastavio dr. Hinko Blau o mjerama zaštite protiv tifusa HR-DAVŽ-16. GPV, redovni spisi 178/1915.

Rat je nametnuo poglavarstvu nove obaveze, ali smanjio ovlast. *Iznimnim mjerama* suspendiran je *Zakon od 21. lipnja 1895.* u dijelu koji utvrđuje autonomiju gradskih općina. Djelovanje poglavarstva određivale su naredbe, okružnice viših upravnih vlasti koje gradsku upravu pretvaraju u administrativno tijelo u funkciji rata. Ban je preko Vladinog povjerenika potpuno nadzirao rad gradske uprave.

295

Zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru imao kontakte s političkim i gospodarskim krugovima Zagreba i Budimpešte, ali u ratnim okolnostima to je bilo nedovoljno. Poglavarstvo je poduzimalo mjere u okviru svojih ovlasti, ali rat sa svim svojim negativnim učincima na gospodarstvo i život stanovništva, pomorska blokada Antante s ciljem da se izazovu ozbiljni poremećaji u ratnoj privredi i izgladnjuje stanovništvo izazvali su trajnu nestašicu, špekulaciju, bujanje crnog tržišta i sve češće mjere rekvizicija. Brojne naredbe proglašene kao mjere za normalizaciju opskrbe civilne vlasti nisu se mogle provesti. Njihova brojnost pokazuju nemoć vlada u Budimpešti i Zagrebu da osiguraju osnovne potrepštine za vojsku i civile. Restrikcije i rekvizicije dodatno su smanjile proizvodnju. Osnivanje centralnih ureda i udruženja 1915. godine, koja su preuzela poslove aprovizacije, neće opskrbu poboljšati jer centralna tijela nisu imala potpun uvid u probleme u snabdijevanju i potrebe stanovništva na lokalnoj razini, ali će, s druge strane, omogućiti različite oblike zlouporabe.

Poglavarstvo je sve teže izvršavalo financijske obaveze. Stalno su dolazili novi zahtjevi vojnih i civilnih vlasti i novoosnovanih zaklada za skupljanje različitih oblika ratne pomoći. Sve siromašniji građani u gradskoj blagajni također vide spas od siromaštva i bijede u koju ih je doveo rat. Poglavarstvo i gradsko zastupstvo nastoje udovoljiti zahtjevima, ali gradski prihodi ne mogu pokrivati sve veće rashode. Nova poreska opterećenja su privremeno mogla namaknuti potrebna sredstva, ali ona smanjuju gospodarsku aktivnost već oslabljene gradske privrede, koja ni u mirnodopskom razdoblju nije mogla akumulirati kapital za veća ulaganja i proizvodnju koja bi mogla podnijeti nova opterećenja.

Tijekom prvih dviju ratnih godina poglavarstvo i njegov fizikat uspješno provode mjere prevencije od zaraznih bolesti i pokazuju profesionalnost i visok stupanj organiziranosti u tadašnjim okolnostima. Pripreme za slučaj pojave zaraza, opremanje zaraznih bolnica za izolaciju oboljelih, posebno groblje za umrle i mjere kod njihovih pogreba, cijepljenje kao prevenciju, ali i stalno obavješćavanje i poduka građana uspješno su provedene i spriječile su širenje zaraza među gradskim stanovništvom.

Ključne osobe koje su podnijele glavni teret brige za grad i njegovo stanovništvo su načelnik dr. Pero Magdić i gradski fizik dr. Hinko Blau. U svojim obraćanjima građanima Magdić pokazuje razumijevanje i suosjećanje s onima koji najteže podnose teret rata, a pismima i molbama koje upućuje civilnim i vojnim vlastima zabrinutost za teške posljedice koje rat ostavlja u životu jednog grada. Mjere koje predlaže dr. Hinko Blau kao organizator ratne zdravstvene službe u gradu pokazuju da je stručna i odgovorna osoba svjesna vremena u kojem djeluje. Aktivnosti i mjere koje provodi gradski fizikat uspješno su zaštitile gradsko stanovništvo u ove prve dvije ratne godine od epidemija jer su razmjeri i posljedice pojave epidemija u gradu punom vojnika i ranjenika nesagledive.

Izvori

1. HR-DAVŽ - 2. Poglavarstvo grada Varaždina, Zapisnici, 1895.
2. HR-DAVŽ - 2. Poglavarstvo grada Varaždina, Zapisnici, 1912.–1914.
3. HR-DAVŽ - 2. Poglavarstvo grada Varaždina, Zapisnici, 1915.–1916.

4. HR-DAVŽ - 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin , redovni spisi, 1914.
5. HR-DAVŽ - 16. Gradsko poglavarstvo Varaždin, redovni spisi, 1915.
6. *Statut slobodnog i kraljevskog Varaždina ob unutarnjem uređenju gradske uprave po zakonu od 12. lipnja 1895.*, Tiskara Platzerova u Varaždinu, 1910.
7. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1912.*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1913.
8. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1914.*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1915.
9. *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1915.*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1916.

Novine

1. Naše pravice, br. 27 – 33, 1914.
2. Hrvatsko pravo, br. 6 – 27, 1914.
3. Hrvatsko pravo, br. 2 – 52, 1915.

Literatura

1. Branka BOBAN, Socijalni problemi i njihov utjecaj na raspoloženje najširih slojeva u Banskoj Hrvatskoj prema stvaranju jugoslavenske države 1918. godine, *Međunarodni skup Dijalog povjesničara-istoričara; sv. 6 / Fleck, Hans-Georg; Graovac, Igor (ur.)*, Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2002.
2. Vilma BRODNIK, Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno, *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XXIX, br. 2, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 1989.
3. Ivan BULIĆ, Politika Hrvatsko – srpske koalicije uoči Prvog svjetskog rata 1907. – 1913., *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44 No. 2, Hrvatski institut za povijest Zagreb, 1912.
4. Đurđica CESAR, „Pregled povijesti Varaždina u prvoj polovici dvadesetog stoljeća”, u: *Franjo Košćec i njegovo djelo 1882.-1968.*, (urednik Šicel Miroslav, Spevec Branko), Zagreb - Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin - Gimnazija Varaždin – Gradski muzej Varaždin - Hrvatsko entomološko društvo, 2008.
5. Dalibor ČEPULO, Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881., *Hrvatska javna uprava*, god. 2 (2000.), br. 1.
6. Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, August Cesarec, Zagreb, 1989.
7. Josip HORVAT, *Prvi svjetski rat: panorama zbivanja 1914.-1918.*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
8. Siniša HORVAT, „Povijest grada Varaždina u razdoblju od 1880. do 1918. godine” u: *Gimnazija – SC - Gabriel Santo 1636.-1986.* (glavni i odgovorni urednik Runjak Josip), Varaždin: Savjet SC „Gabriel Santo”, 1986.
9. Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin i Grad Varaždin, 1993.

10. Jozo IVIČEVIĆ, Javna uprava zdravstvom u (sjevernoj) Hrvatskoj 1868.–1928., *Arhivski vijesnik*, god. 36, 1993., Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 1993.
11. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Doprinos Podravine prehrani Hrvatske u Prvom svjetskom ratu, *Podravina*, Vol. 10, br. 19, Koprivnica 2011.
12. Magdalena LONČARIĆ, *Politički i stranački život Varaždina 1861.–1941.* (katalog izložbe), Gradski muzej, Varaždin 1994.
13. Milan POJIC, Ustroj austro-ugarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.–1914., *Arhivski vijesnik*, god. 43 (2000).
14. Pierre RENOUVIN, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, Golden marketing, Zagreb, 2008.
15. Spomenka TEŽAK, „Varaždinska gradska vlast u 20. stoljeću“, u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.–2009.* (urednik Šicel Miroslav, Kaštela Slobodan), Zagreb - Varaždin: Zavod za znanstveni rad Varaždin HAZU, 2009., str. 159 - 168. (pregledni rad)

Sažetak

Djelovanje poglavarstva grada Varaždina u ratnim godinama 1914. i 1915.

Djelovanje poglavarstva u vrijeme Prvog svjetskog rata određivale su naredbe i okružnice viših upravnih vlasti koje gradsku upravu pretvaraju u administrativno tijelo u funkciji rata.

Rat je nametnuo poglavarstvu nove obaveze, ali smanjio ovlast. *Iznimnim mjerama* suspendiran je *Zakon od 21. lipnja 1895.* u dijelu koji utvrđuje autonomiju gradskih općina.

Početkom rata sva je aktivnost poglavarstva bila usmjerena prema poslovima mobilizacije. Kako su se odmah nakon početka rata pojavile nestašice živežnih namirnica i drugih potrepština, poglavarstvo je svoje aktivnost usmjerilo prema aprovizaciji grada i zaustavljanju rasta cijena. Poglavarstvo je poduzimalo mjere u okviru svojih ovlasti, ali rat sa svim svojim negativnim učincima na gospodarstvo i život stanovništva, pomorska blokada Antante s ciljem da se izazovu ozbiljni poremećaji u ratnoj privredi i izgladnjuje stanovništvo izazvali su trajne nestašice, špekulacije, bujanje crnog tržišta i sve češće mjere реквизиције. Restrikcije i реквизиције dodatno su smanjile proizvodnju. Poglavarstvo je sve teže izvršavalo financijske obaveze. Zahtjevi vojnih i civilnih vlasti i novoosnovanih zaklade za skupljanje različitih oblika ratne pomoći bili su sve veći teret za gradsku blagajnu. Sve siromašniji građani u gradskoj blagajni također vide spas od siromaštva i bijede u koju ih je doveo rat. Nova poreska opterećenja kojima se nastoji pokriti manjak u blagajni dodatno su osiromašili stanovništvo. Tijekom prvih dviju ratnih godina poglavarstvo i njegov fizikat uspješno provode mjere prevencije od zaraznih bolesti i pokazuju profesionalnost i visok stupanj organiziranosti u tadašnjim okolnostima. Pripreme za slučaj pojave

zaraza, opremanje zaraznih bolnica za izolaciju oboljelih, posebno groblje za umrle i mjere kod njihovih pogreba, cijepljenje kao prevenciju, ali i stalno obavješćavanje i poduka građana uspješno su provedene i spriječile su širenje zaraza među gradskim stanovništvom.

Ključne riječi: poglavarstvo; načelnik; mobilizacija; aprovizacija; maksimiranje cijena; gradski fizikat.

Summary

Activities of the Varaždin town government during the war years 1914 and 1915

During World War I, the town government was acting on the orders and circulars of higher administrative authorities and was turned into an administrative body for war purposes.

The war imposed new obligations and responsibilities on the local authority but their powers decreased. By special measures, the law of 21 June 1895 was suspended in the part which regulated the question of municipal autonomy.

With the outbreak of war, mobilization became the main focus of the town government, but because of food shortages, which followed soon after, and with other necessities in short supply, the town authorities directed their efforts towards price pegging and providing supplies for the town. Even though the town government was taking all appropriate measures within their authority, the war with its negative impact on the economy and people's lives, and the Entente's naval blockade which was intended to cause serious economic difficulties and starvation, resulted in permanent shortages, requisitions, speculations and a thriving black market. The ongoing restrictions and requisitions only contributed to a further decline in production. It became increasingly difficult for the town government to fulfill their financial obligations. The demands of both military and civil authorities, as well as those of newly established foundations raising funds for war relief, placed a significant burden on the town budget. All those facing poverty also saw the town treasury as a way out of the hardship and misery brought upon them by the war. The new taxes, introduced to cover the budget deficit, put an additional financial strain on the population. During the first two war years, the town government and its health department managed a successful implementation of preventive measures against infectious diseases, in which process they demonstrated professionalism and, considering the circumstances, maintained a high level of organization. The contingency measures included equipping the hospitals to be able to receive and isolate those infected, providing a separate cemetery for the deceased and the precautions to be taken at their burials. Along with vaccinations and constant efforts to inform and educate the public, these measures helped prevent the spread of disease.

Key words: town government; mayor; mobilization; provision of supplies; price pegging; health department.

